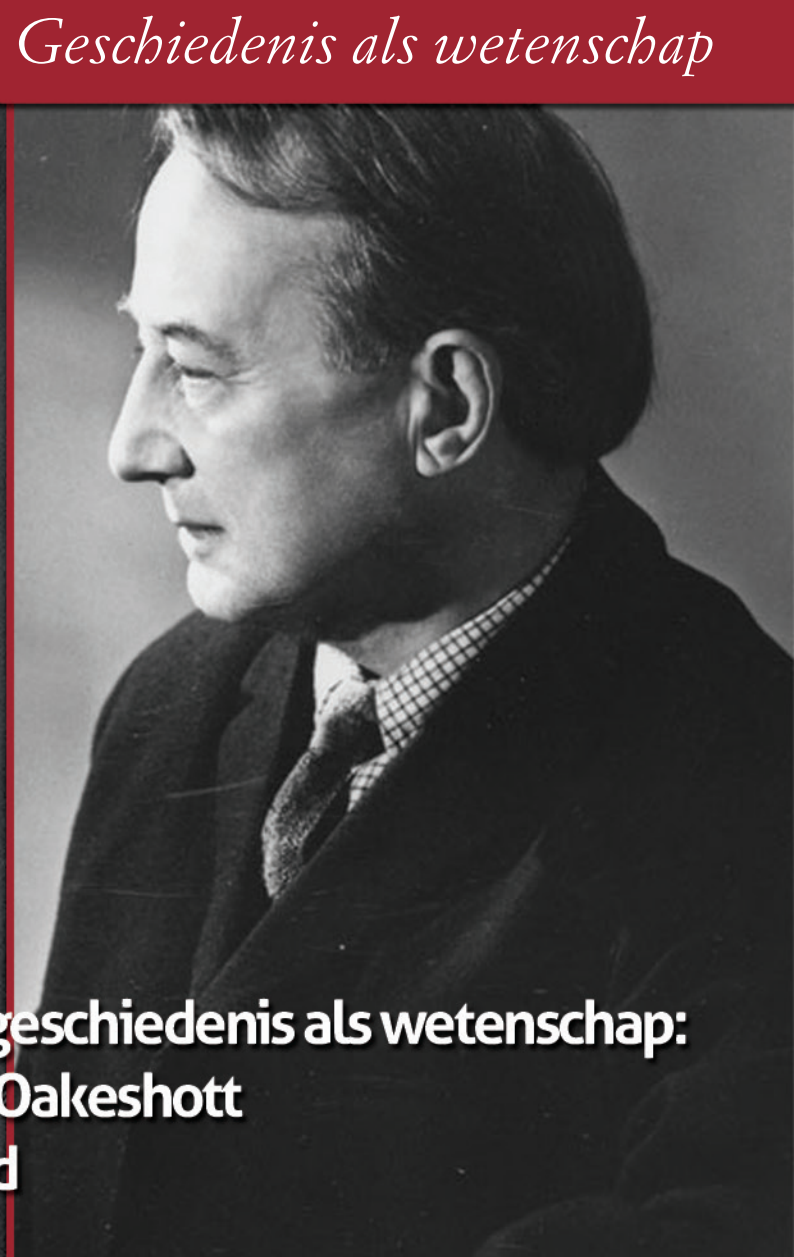


Geschiedenis als wetenschap



**Bestaansrecht en nut van de geschiedenis als wetenschap:
Een discussie tussen Michael Oakeshott
en Robin George Collingwood**

Verder in dit nummer:

- A literary analysis of the identity of the Parsis after decolonisation of the British-Indies
- De culturele invloed van de Republiek op Rusland ten tijde van Peter de Grote
- Alleen maar een Nazibraut? Het ingesleten beeld versus de harde realiteit
- Prestatie en publiciteit: Het pad naar onze alom vertegenwoordigde roemcultuur



Leiden University Institute for History

Redactioneel

1. Bestaansrecht en nut van de geschiedenis als wetenschap

Een discussie tussen Michael Oakeshott en Robin George Collingwood.

Ymko Braaksma

2. 'A colonial elite in a postcolonial world'

A literary analysis of the identity of the Parsis after decolonisation of the British-Indies.

Liesbeth Rosen Jacobson

3. Peter de Grote en de Republiek

De culturele invloed van de Republiek op Rusland ten tijde van Peter de Grote.

Milou Drost

4. Alleen maar een *Nazibraut*?

Het ingesleten beeld versus de harde realiteit.

Seran de Leede

5. Prestatie en publiciteit

Het pad naar onze alom vertegenwoordigde roemcultuur.

Frank van der Pol

Personalia

4

Acta Historica

5

Uitgave

Acta Historica: platform voor beginnende historici
Instituut voor geschiedenis, Universiteit Leiden
Postbus 9515

2300 RA Leiden

www.actahistorica.nl

redactie@actahistorica.nl

13

21

Acta Historica verschijnt tweemaal per jaar, exclusief themanummers. Wilt u kopij aanleveren? Kijk dan op onze website voor meer informatie. De redactie behoudt zich het recht voor bijdragen te weigeren, redigeren en/of in te korten.

29

Redactie

Wouter van Dijk

Kimberley van Goethem

35

Ferry Koolen

Jelmer Rotteveel

Joost Westerweel

Vera Weterings

42

Omslagontwerp/opmaak

Jan-Alex Bijlsma

Ferry Koolen

Jelmer Rotteveel

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of welke andere wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 2213-171X

Acta Historica
platform voor
beginnende historici

Redactioneel

Na een druk doch succesvol jaar vol bijzondere en leuke activiteiten brengen wij u ditmaal weer een reguliere uitgave van Acta Historica. Het is goed om te zien dat steeds meer beginnende historici van divers pluimage en uit alle delen van het land ons weten te vinden. Hierdoor kunnen wij u wederom een uitgave bieden met boeiende bijdragen over zeer uiteenlopende onderwerpen. Zo schreef Ymko Braaksma aan de hand van een discussie tussen de filosofen Michael Oakeshott en Robin George Collingwood over het bestaansrecht en nut van de geschiedenis als wetenschap; Liesbeth Rosen Jacobsen biedt ons een letterkundige analyse van de identiteit van de Indiase Parsi na de dekolonisatie van Brits-Indië; Milou Drost analyseerde de culturele invloed van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden op Rusland in de tijd van Peter de Grote; Seran de Leede boog zich over het fenomeen Nazibraut en stelde het ingesleten beeld tegenover de harde realiteit; en last but not least behandelde Frank van der Pol prestatie en publiciteit: het pad naar onze alomtegenwoordige roemcultuur. Tezamen getuigen zij van het brede aanbod aan interessante onderzoeken uitgevoerd door beginnende historici.

Zoals gezegd zijn wij als redactie verheugd om zoveel interessante en uiteenlopende onderwerpen te mogen ontvangen en te kunnen publiceren in Acta Historica. Dat motiveert ons op onze beurt weer om mooie en boeiende nummers uit te brengen. Wil jij ons daarom ook motiveren en zodoende je meest recente onderzoek gepubliceerd zien, terwijl je daarbij ook nog eens een echte wetenschappelijke publicatie in de wacht sleept? Stuur dan je voorstel naar: redactie@actahistorica.nl.

Bent u docent geschiedenis en heeft u interesse om samen met ons een thema-uitgave tot stand te brengen? Laat het ons weten via redactie@actahistorica.nl o.v.v. 'Themanummer'!

Verder rest ons niets dan de lezer veel leesplezier te wensen!

De redactie

Bestaansrecht en nut van de geschiedenis als wetenschap

Een discussie tussen Michael Oakeshott en Robin George Collingwood*

De huidige politieke teneur is dat elke publiek gefinancierde activiteit nuttig moet zijn om bestaansrecht te hebben. Dit principe geldt misschien nog wel sterker in periodes van economische crisis. Het kabinet komt met de ene na de andere bezuiniging, en van deze maatregelen blijft ook de academische wereld niet verschoond. Op studies waarvan men zich afvraagt of zij wel op één of andere manier nuttig zijn voor de maatschappij wordt door de verschillende faculteiten serieus beknibbeld. Zij worden samengevoegd met opleidingen die in hetzelfde schuitje zitten, of verdwijnen geheel en al.¹

Met de geschiedwetenschap lijkt het zo ver nog niet te zijn. Toch zijn er diegenen die de bui al zien hangen. Zo publiceerden de net afgestudeerde historici Janna Coonmans, Thomas Smits en Jan Julia Zurné in oktober vorig jaar een opiniestuk waarin zij het maatschappelijke nut van de geschiedschrijving betogen.² In de probleem- en vraagstelling van het artikel ('De geschiedschrijving (...) levert geen geld op en je redt er geen levens mee. (...) Maar wat is dan eigenlijk het maatschappelijk nut van de geschiedenis?')³ klinkt de economische druk die de crisis met zich meebrengt duidelijk door. De vraag is natuurlijk of 'nut' wel een goed criterium is om te bepalen of een wetenschap als de geschiedenis wel bestaansrecht heeft. Vele historici zullen het hier niet mee eens zijn, en de meesten van hen zijn zelfs wars van inmenging van praktische belangen met hun werk. Dat kan alleen maar leiden tot misbruik van het verleden, zo vindt men. En eerlijk is eerlijk, de geschiedenis van de historiografie lijkt hen hier ten minste gedeeltelijk gelijk in te geven. We zullen van een dergelijk misbruik in de rest van dit artikel enkele voorbeelden tegenkomen. Iemand die het zeker met bovengenoemde groep historici eens zou zijn geweest was de Britse filosoof en historicus Michael Oakeshott (1901-1990). Volgens hem is de geschiedenis een 'mode of experience', oftewel een speciale ervaringsvorm die gericht is op het verleden. Zij moet volgens Oakeshott gevrijwaard blijven van invloeden vanuit praktische en ook bijvoorbeeld (natuur)wetenschappelijke hoek. Dit idee komt voort uit Oakeshotts filosofische ideeën, zoals we zullen zien. Niet iedereen was het met deze opvatting eens. Robin George Collingwood (1889-1943) was een collega en landgenoot van Oakeshott, en zijn meest prominente tegenstander. Deze filosoof, historicus en archeoloog ontdekte in Oakeshotts argumentatie een fout, en stelde een alternatieve

zienswijze voor. Met Collingwood's opvatting kan het nut van de geschiedwetenschap worden beargumenteerd, en dit levert een interessant pleidooi op voor haar bestaansrecht.



Figuur 1: Micheal Oakeshott (1901-1990). Bron: <http://upload.wikimedia.org/>

* Dit artikel is een aangepaste versie van mijn bachelorscriptie geschiedenis. Deze is tot stand gekomen onder begeleiding van dr. Rik Peters. Zijn tips en adviezen zijn van onschatbare waarde voor mij geweest.

¹ Voorbeelden van de Rijksuniversiteit Groningen (RUG) zijn het samenvoegen van allerlei talenstudies onder de noemer van , en het verdwijnen van de studie egyptologie. Zie: 'RUG Bezuinigt op Kleine Talen', *RTV Noord* <http://www.rtvnoord.nl/artikel/artikel.asp?p=108333> (geraadpleegd 9 oktober 2013), en: Peter Keizer, 'Egyptologie Verdwijnt', *Universiteitskrant* (10 september 2013) www.ukrant.nl/nieuws/stekker-uit-egyptologie (geraadpleegd 9 oktober 2013).

² Coonmans, Janna, Thomas Smits & Jan Julia Zurné, 'Vooruit met het verleden', *Historiek* (3 oktober 2013) <http://historiek.net/vooruit-verleden/37378/> (geraadpleegd 9 oktober 2013).

³ Ibidem

Dood verleden: 'The past for the sake of the past'

In het werk waarin hij zijn algehele filosofie uiteenzet, *Experience and its Modes* (1933), wijdt Michael Oakeshott een hoofdstuk aan de filosofie van de geschiedenis.⁴ Collingwood noemde dit deel later zelfs 'the real nucleus of [the] book'.⁵ Eén van de doelen die Oakeshott zichzelf stelt is om te onderzoeken hoe historici zelf over hun werk denken.⁶ Wat beschouwen zij als de aard van hun professie? Welke kernbegrippen spelen daarbij een rol? Van welke vooronderstellingen gaat men uit? Oakeshott schetst een beeld waarin veel eigentijdse historici zichzelf ook nu nog zullen herkennen. De meest interessante punten van Oakeshotts beschrijving van de geschiedwetenschap zijn (a) de aard van het verleden in de ogen van historici, (b) het doel waartoe geschiedenis bedreven wordt en, daarmee samenhangend, (c) de relatie tussen geschiedenis en praktijk. (a) Eén van de vooronderstellingen van de historicus is volgens Oakeshott dat het verleden radicaal anders is dan het heden: 'What the historian is interested in is a dead past; a past unlike the present. The differentia of the historical past lies in its very disparity from what is contemporary.'⁷ Het verleden is iets dat achter ons ligt, waarvan de banden met het heden doorgesneden zijn. Het is, zoals Oakeshott het noemt, 'fixed and finished'.⁸ Met andere woorden: het verleden is dood. Ooit leefde het, maar het is voorbij. Het kan niet meer veranderen en het komt nooit meer terug. Het enige dat we uit het verleden nog hebben is het bewijsmateriaal ('evidence') waarop historici hun verhalen baseren. (b) Volgens de historicus, zoals door Oakeshott beschreven, worden geschiedverhalen alleen geschreven 'for the sake of the past'.⁹ Dat wil zeggen, ze worden geschreven om te onderzoeken wat zich in het verleden heeft afgespeeld. Niets meer en niets minder. En omdat het bewijsmateriaal het enige is dat we nog hebben uit het verleden moeten de verhalen van historici logisch volgen uit 'what the evidence obliges us to believe'.¹⁰ 'The past for the sake of the past' is volgens Oakeshott het historische verleden, 'the past as the historian is accustomed to conceive it'.¹¹ (c) Het historische verleden is iets heel anders dan het praktische verleden, oftewel 'the past for the sake of the present'.¹² Dit verleden wordt gebruikt door

politiek en religie, niet om te onderzoeken welke fenomenen zich in het verleden hebben voorgedaan, maar om zaken in het heden te belichten en te rechtvaardigen. En daarbij wordt nog wel eens een loopje genomen met het principe van 'what the evidence obliges us to believe'. Als voorbeeld van gelegenheden waarbij het praktische verleden gebruikt is noemt Oakeshott zelf patriottische bewegingen, die historische claims doen om hun opstanden te legitimeren.¹³ Men zou daarnaast ook kunnen denken aan pas ontstane natiestaten die, om hun bestaan te rechtvaardigen, in de geschiedenis op zoek gaan naar een (vaak niet bestaande) nationale identiteit. Of aan het gebruik van historische termen in politieke retoriek ('We moeten de Grieken helpen, want Griekenland is de bakermat van de democratie!').

Het verleden is dood. Ooit leefde het, maar het is voorbij. Het kan niet meer veranderen en het komt nooit meer terug. Het enige dat we uit het verleden nog hebben is het bewijsmateriaal ('evidence') waarop historici hun verhalen baseren.

Nog steeds denken de meeste historici ongeveer zoals het ideaaltype dat Oakeshott zo'n tachtig jaar geleden heeft beschreven, en dat hierboven kort is geschetst. John Tosh concludeerde in 2008: 'The aim of historical scholarship over the past 150 years has been to rescue the subject from the lay person's belief that it exists only in relation to the present [voor praktische doeleinden, YB].'¹⁴ Oakeshott zou het met deze historici eens zijn dat geschiedenis en praktijk geen gelukkige combinatie vormen. Maar wel om geheel andere, meer filosofische, redenen.

Het verleden als 'present experience'

Aan het begin van de vorige paragraaf is gesteld dat Oakeshott in *Experience and its Modes* wil onderzoeken wat historici zelf over hun werk denken. Maar hij heeft nog een tweede doel: hij wil vanuit filosofisch oogpunt beoordelen in hoeverre de historische theorie

⁴ *Experience and its Modes* was Oakeshotts eerste boek, later in zijn carrière schreef hij nog enkele malen over de geschiedfilosofie. Interpreten zijn het er niet met elkaar over eens of zijn opvattingen over het onderwerp in de tussenliggende jaren aan verandering onderhevig zijn geweest (zie: Roy Tseng, *The Sceptical Idealist: Michael Oakeshott as a Critic of the Enlightenment*, (Exeter 2003) 73.). Mede daarom zal in dit artikel, vanwege de beknopte lengte ervan, alleen worden ingegaan op *Experience and its Modes*. Een tweede reden is dat dit het enige (geschiedfilosofische) boek van Oakeshott is dat bij Collingwood bekend was.

⁵ Geciteerd in: Luke O'Sullivan, *Oakeshott on History*, (Exeter 2003) 83.

⁶ Michael Oakeshott, *Experience and its Modes*, (Cambridge 1933) 101.

⁷ Ibidem, 106.

⁸ Ibidem, 107.

⁹ Ibidem, 106.

¹⁰ Ibidem, 107.

¹¹ Ibidem, 106.

¹² Ibidem, 109.

¹³ Ibidem, 103.

¹⁴ John Tosh, *Why History Matters*, (New York 2008) 19. Zie de pagina's 18-21 voor een uitgebreide beschrijving van deze opvatting.

valide is.¹⁵ Om Oakeshott's oordeel hierover te begrijpen is het noodzakelijk dat we eerst kort ingaan op zijn gehele filosofie, die uiteraard meer behelst dan alleen de theorie van de geschiedenis. Volgens Oakeshott is de realiteit ervaring en niets anders dan ervaring. Het traditionele onderscheid tussen subject en object is een filosofisch foefje dat wordt uitgehaald om de ervaring te kunnen analyseren, maar in feite bestaat het helemaal niet. Subject en object zijn in de ervaring met elkaar verenigd en zij kunnen onmogelijk van elkaar gescheiden worden. Iets als een objectieve werkelijkheid (die losstaat van ervaring) bestaat dan ook niet. In lijn met deze ontologie is Oakeshott een aanhanger van de coherentietheorie van de waarheid: een theorie is waar voor zover de uitspraken die hij bevat met elkaar in een coherente samenhang staan. Dit is de tegenhanger van de correspondentietheorie van de waarheid (een theorie is waar voor zover hij correspondeert met de objectieve werkelijkheid). Overigens bedoelt Oakeshott met ervaring niet 'slechts' onmiddellijke ervaring of sensatie, zoals Johan Huizinga (1872-1945) en recentelijk Frank Ankersmit (1945-) hebben betoogd.¹⁶ Sterker nog, zoiets bestaat niet: elke vorm van ervaring is doortrokken met 'thought' of 'judgment'.¹⁷

Volgens Oakeshott is de realiteit ervaring en niets anders dan ervaring. Het traditionele onderscheid tussen subject en object is een filosofisch foefje dat wordt uitgehaald om de ervaring te kunnen analyseren, maar in feite bestaat het helemaal niet.

Oakeshott betoogt dat er verschillende ervaringsmodi ('modes of experience'¹⁸) zijn, die allen op hun eigen manier coherentie aan willen brengen in het geheel van de ervaring. Eén van deze modi is de historische ervaring, die de werkelijkheid *sub specie praeteritorum* ('vanuit het gezichtspunt van het verleden') wil organiseren, en daarom het verleden 'for the sake of the past' bestudeert.¹⁹ Een andere is de praktische ervaring, die de werkelijkheid *sub specie voluntatis* ('vanuit het gezichtspunt van de wil') wil organiseren.²⁰ Deze laatste 'mode of experience' is er op gericht om de werkelijkheid

te veranderen. Zij heeft dus een geheel ander doel dan de historische ervaring, en daarom moeten deze twee ervaringsmodi strikt van elkaar gescheiden worden. Oakeshott wil niet beweren dat het verleden nooit voor praktische doeleinden wordt gebruikt (denk aan de eerdergenoemde voorbeelden van het praktische verleden). Maar deze 'practical past' is niets meer dan een vermomde vorm van praktische ervaring. Het is 'the past for the sake of the present' en daarmee geen historische ervaring.²¹ Met dit onderscheid brengt Oakeshott een strikte scheiding tussen geschiedenis en praktijk aan. Een volgende interessante vraag voor ons doel hier is: In hoeverre is de historische ervaring 'waar' volgens Oakeshott? Zoals gezegd is hij een aanhanger van de coherentietheorie van de waarheid. Om 'waar' te zijn dient de historische ervaring dus coherentie aan te brengen in het geheel van de ervaring. Hier ontdekt Oakeshott echter een fundamentele tegenstrijdigheid in deze ervaringsvorm.²² We hebben eerder gezien dat historici er volgens Oakeshott vanuit gaan dat zij een dood verleden bestuderen. Dit zou echter suggereren dat er een objectieve werkelijkheid is buiten de ervaring om, namelijk het verleden. En dit is dus niet mogelijk, zo zegt Oakeshott. Het enige dat we over het verleden kunnen zeggen is op basis van 'evidence' dat uit het verleden is overgeleverd en dus 'present experience' is en helemaal geen 'past experience', geen dood verleden. Of zoals Oakeshott het zelf mooi zegt:

*'If the historical past be knowable, it must belong to the present world of experience; if it be unknowable, history is worse than futile, it is impossible. The fact is, then, that the past in history varies with the present, rests upon the present, is the present.'*²³

De historische ervaring pretendeert dus iets over het verleden te zeggen, maar in feite kan dit niet kloppen. Er is binnen deze ervaringsmodus zodoende sprake van een contradictie en dus slaagt zij er niet in coherentie aan te brengen in het geheel van de ervaring.²⁴ In de rest van het artikel zullen we zien dat Collingwood het wel met Oakeshott eens is dat een dood verleden niet kan bestaan, hoewel historici dat wel vooronderstellen. Collingwood lost dit dilemma

¹⁵ Michael Oakeshott, *Experience and its Modes*, (Cambridge 1933) 88.

¹⁶ Johan Huizinga, 'De Taak der Cultuurgeschiedenis', in Johan Huizinga, *Verzamelde werken*, deel 7 (Haarlem 195) 69-73, & Frank Ankersmit, *De Sublieme Historische Ervaring*, (Groningen 2007).

¹⁷ Zie voor Oakeshotts uitleg van dit standpunt: *Experience and its Modes*, (Cambridge 1933) 12-14.

¹⁸ Michael Oakeshott, *Experience and its Modes*, (Cambridge 1933) 69-81. Naast de praktische en historische ervaring noemt Oakeshott de wetenschappelijke ervaring als mode of experience. Verder zijn er volgens hem zeker nog meer ervaringsmodi, maar die noemt hij niet in dit werk.

¹⁹ Michael Oakeshott, *Experience and its Modes*, (Cambridge 1933) 157.

²⁰ Ibidem, 258.

²¹ Ibidem, 109.

²² Dat geldt overigens ook voor de andere 'modes of experience' die Oakeshott behandelt.

²³ Michael Oakeshott, *Experience and its Modes*, (Cambridge 1933) 107.

²⁴ Frappant genoeg blijft Oakeshott zelf de geschiedenis wel zien als een legitieme kennisvorm (hoewel zonder praktisch nut), een feit waarover ook Collingwood zich verbaasde (R.G. Collingwood, *The Idea of History: Revised Edition With Lectures 1926-1928*. Edited With an Introduction by Jan van der Dussen, (Oxford 1993) 158.

echter op een geheel andere manier op dan Oakeshott, wat leidt tot een verrassende verdediging van het nut van de geschiedenis als autonome kennisvorm.

Levend verleden: Het verleden als onderdeel van het heden

In zijn boek *The Idea of History* (1946) gaat Collingwood rechtstreeks in op Oakeshotts filosofie.²⁵ Hij geeft onder meer het volgende commentaar: *'The historian, if he thinks his past is a dead past, is certainly making a mistake; but Oakeshott supposes there is no third alternative to the disjunction that the past is either a dead past or not past at all but simply present.'*²⁶ Het derde alternatief dat Collingwood aandraagt is dat het verleden niet dood is, maar levend. Wat hij hier precies mee bedoelt maakt hij niet helemaal duidelijk, maar in *An Autobiography* heeft hij het idee verder uiteengezet.²⁷ De notie van het levende verleden was volgens Collingwood zijn eerste geschiedfilosofische principe.²⁸ Hij bedoelt ermee dat het verleden in zekere zin nog steeds aanwezig is in het heden. En daarmee refereert hij niet alleen aan het bewijsmateriaal dat aan ons is overgeleverd, maar ook aan het verleden zelf. In eerste instantie legt Collingwood dit idee als volgt uit: De geschiedenis zou zich niet bezig moeten houden met gebeurtenissen, maar met processen. En historische processen hebben geen begin en einde, maar gaan geleidelijk in elkaar over: *'(...) if a process P1 turns into a process P2, there is no dividing line at which P1 stops and P2 begins; P1 never stops, it goes on in the changed form P2, and P2 never begins, it has previously been going on in the earlier form P1.'*²⁹ Het verleden leeft zodoende voort in het heden, hoewel natuurlijk niet in precies dezelfde vorm, het is ingekapseld in het heden. Ook zijn we ons er vaak helemaal niet van bewust dat het verleden nog altijd aanwezig is in en invloed uitoefent op het heden, zoals blijkt uit het volgende citaat: *'(...) the past, [history's] ostensible subject-matter, was incapsulated in the present and constituted a part of it not at once obvious to the untrained eye (...).'*³⁰ Bovenstaande zal enigszins vaag klinken, maar een voorbeeld dat Collingwood later geeft maakt de notie van het levende verleden al een stuk aannemelijker.³¹ Hij heeft het hier over een roker die op een gegeven moment besluit te stoppen met zijn slechte gewoonte en het roken opgeeft. Dat betekent echter niet dat zijn verlangen om te roken ook (direct) weg is. Nee, het leeft in hem voort als een onbevredigd verlangen en oefent zodoende ook invloed uit op de ex-roker. Het



Figuur 2: R.G. Collingwood (1889-1943).
Bron: <http://3.bp.blogspot.com>

verlangen om te roken is volgens Collingwood een vorm van levend verleden. Maar als het verleden invloedrijk aanwezig is in het heden, zelfs als we ons daar niet bewust van zijn, dan valt het toch buiten de ervaring? En was dit volgens Oakeshott juist niet onmogelijk? Eerder zagen we dat Oakeshott met ervaring niet slechts onmiddellijke ervaring bedoelt, maar dat iedere ervaring steeds doorweven is met *'thought'* of *'judgment'*. En hiervan doorziet hij de consequenties niet goed, zo stelt Collingwood. Onmiddellijke sensaties kunnen namelijk inderdaad niet buiten de ervaring vallen, maar gedachte ervaringen wel. En de historische ervaring is een vorm van *'thought'*. Collingwood legt dit als volgt uit:

²⁵ R.G. Collingwood, *The Idea of History: Revised Edition With Lectures 1926-1928*. Edited With an Introduction by Jan van der Dussen, (Oxford 1993) 151-159.

²⁶ Ibidem, 158.

²⁷ Collingwood is niet de enige geweest die een notie van het levende verleden ontwikkelde, hoewel zijn positie wel volstrekt uniek is. Hij werd hierin sterk beïnvloed door de Italiaanse filosofen Benedetto Croce, Giovanni Gentile en Guido de Ruggiero. Voor Collingwoods 'Italiaanse connectie', lees het pas verschenen boek: Rik Peters, *History as Thought and Action: The Philosophies of Croce, Gentile, De Ruggiero and Collingwood*, (Exeter 2013).

²⁸ R.G. Collingwood, *An Autobiography*, (Oxford 1978) 97.

²⁹ Ibidem, 98.

³⁰ Ibidem, 106.

³¹ Ibidem, 141.

*'The fact that it [het verleden, YB] is also present doesn't prevent it from being past, any more than, when I perceive a distant object, where perceiving means not only sensation but thought, the fact that I perceive it here prevents it from being there. If I look at the sun and am dazzled, my being dazzled is here only, in me and not in the sun; but in so far as I perceive the sun by thinking "what dazzles me there is in the sky", I perceive it as there, away from me.'*³²

Hetzelfde geldt volgens Collingwood ook voor het verleden, dat ook ver van de historicus vandaan is, niet qua afstand maar qua tijd, en tegelijk heden en verleden kan zijn.

Als het heden deels bepaald wordt door het verleden dan kan historische kennis inzicht bieden in hedendaagse situaties, waardoor men beter in staat wordt gesteld om te handelen.

Als we met Collingwood aannemen dat iets als het levende verleden bestaat, wat betekent dat dan voor de relatie tussen geschiedenis en praktijk? Die is dan heel nauw. Als het heden deels bepaald wordt door het verleden dan kan historische kennis inzicht bieden in hedendaagse situaties, waardoor men beter in staat wordt gesteld om te handelen. De historicus kan volgens Collingwood vergeleken worden met een 'trained woodsman' en de niet-historicus met een onwetende reiziger: *"Nothing here but trees and grass", thinks the traveller, and marches on. "Look", says the woodsman, "there is a tiger in the grass".*³³ Het is de taak van de historicus om de minder duidelijke kenmerken van het heden te ontdekken, om zo een getraind oog te bieden voor situaties waarin gehandeld moet worden. Het rokersvoorbeeld kan hier weer helpen om één en ander te verduidelijken. Stel, ik rook ook en ik heb kennis van het levende verleden van de eerdergenoemde ex-roker. Met andere woorden, ik weet dat hij is gestopt met roken, maar dat zijn verlangen om te roken nog niet is verdwenen. Ik weet dan ook hoe ik moet handelen. Namelijk door niet bij hem in de buurt te roken om hem zo die verleiding te besparen. Het rokersvoorbeeld is uiteraard betrekkelijk simpel, en niet meer dan een hulpmiddel om te verduidelijken wat Collingwood bedoelt wanneer hij spreekt over een levend verleden. In het volgende gedeelte van dit artikel zal aandacht worden besteed aan een uitgebreidere casus. Daarin zien we ook Oakeshotts notie van het praktische verleden terugkeren,

waarvan ook nog slechts vrij eenvoudige voorbeelden zijn gegeven. Het zal zodoende blijken dat we, als historici, van zowel Oakeshott als Collingwood iets kunnen leren.

Gezinscrisis in Groot-Brittannië

Een historicus die hartstochtelijk pleit voor de praktische relevantie van de geschiedschrijving is John Tosh. Om zijn standpunten hieromtrent naar voren te brengen bracht deze Britse professor in 2008 het boek *Why History Matters* uit. Hoewel hij nergens wordt genoemd en zijn werken ook niet voorkomen op Tosh' literatuurlijst, wordt hierin een positie verdedigd die hier en daar sterk lijkt op die van Collingwood.³⁴ Tosh doet onder meer een casestudy naar de rol van de geschiedenis in het debat rond de zogenaamde gezinscrisis, dat vanaf de jaren 1970 een rol speelt in de Britse politiek.³⁵ Dit voorbeeld kan ons helpen om zowel Collingwoods levende verleden als Oakeshotts 'practical past' nader te belichten. De gezinscrisis werd in Groot-Brittannië in de jaren '70 als probleem naar voren gebracht door de *Conservative Party*, de partij van Margaret Thatcher (1925-2013). De crisis kwam tot uiting in stijgende scheidingscijfers en toenemende jeugdcriminaliteit, en werd gefaciliteerd door de in de jaren 1960 regerende *Labour Party* (althans, volgens de conservatieven). Dit gebeurde door wetten aan te nemen die onder meer abortus en homoseksualiteit legaliseerden en daarmee het gezinsleven nog extra onder druk zetten. Volgens Thatcher en consorten moest de Britse samenleving teruggrijpen naar de normen en waarden uit de Victoriaanse tijd (1837-1901), want toen vormde het gezin *'the bedrock of morality'*.³⁶ De afbraak van het gezinsleven, zoals die door de conservatieven in de jaren '70 werd geconstateerd, zou dan ook leiden tot moreel verval en moest koste wat kost worden tegengegaan. De gezinscrisis wordt hier duidelijk gepresenteerd als een historisch probleem, *'since it rested on a pessimistic contrast between "then" and "now"'*.³⁷ Tosh beschrijft het beeld van de Victoriaanse normen en waarden dat door de Conservative Party werd geschetst als volgt:

³² R.G. Collingwood, *The Idea of History: Revised Edition With Lectures 1926-1928. Edited With an Introduction by Jan van der Dussen*, (Oxford 1993) 158.

³³ R.G. Collingwood, *An Autobiography*, (Oxford 1978) 100.

³⁴ Zie bijvoorbeeld John Tosh, *Why History Matters*, (New York 2008) 51, waarin Tosh, net als Collingwood, letterlijk spreekt over 'residues' ('[from earlier epochs] in the present').

³⁵ John Tosh, *Why History Matters*, (New York 2008) 78-98.

³⁶ Ibidem, 79.

³⁷ Ibidem, 79.

"Spouses honoured their vows and stuck together through thick and thin. The home was a bastion of male authority, where due defence was paid by the wife and children to the bread-winning paterfamilias. The old were nursed and cherished until their dying day. Most important of all, the family was where the character of the upcoming generation was formed, through a balance of training, discipline and affection (...) And all this in an atmosphere of privacy in which human relations could be cultivated without outside interference."³⁸



Figuur 3: John Tosh. Bron: www.bbk.ac.uk

Oakeshott zou dit waarschijnlijk beschouwen als een sterk staaltje 'practical past'. Uiteraard is het er op gericht om de (hedendaagse) werkelijkheid te veranderen, en niet om het verleden 'for the sake of the past' te beschrijven. En ook wordt er geen recht gedaan aan het principe van 'what the evidence obliges us to believe'. Tosh laat zien dat het uiterst twijfelachtig is of er in de Victoriaanse tijd sprake was van één kostwinner; in de meeste gevallen moesten alle gezinsleden bijdragen aan het inkomen van het gezin.³⁹ Seks voor het huwelijk was heel gewoon, en het krijgen van onwettige kinderen en het plegen van abortussen waren veelvoorkomende zaken. Dat laatste gold ook voor het zogenaamde 'wife-beating' en kindermishandeling.⁴⁰ Daarnaast bestonden de meeste families in het Victoriaanse tijdperk helemaal niet uit kerngezinnen. Er waren behoorlijk wat eenoudergezinnen (alhoewel vaak niet door scheiding, maar door een sterfgeval) en niet-gezinsleden, zoals knechten en dienstmeisjes, waren vaak inwonend.⁴¹ Is er een andere manier waarop de geschiedenis wel iets nuttigs kan zeggen over de status van 'het' gezin? Volgens Tosh wel. Hier geeft hij het 21ste-eeuwse gezin als voorbeeld en neemt daar drie belangrijke aspecten van onder de loep.⁴² Tosh noemt allereerst het feit dat steeds meer vrouwen voor inkomen zorgen, en dus gelijkwaardiger worden aan de man. Dit is een innovatie die is ontstaan tijdens de industriële revolutie en zich met *ups* en *downs* heeft voortgezet tot in de 21ste eeuw. Ten tweede is er 'the ethos of equality' binnen huwelijken.⁴³ Dit ethos is de uitkomst van een proces dat volgens Tosh teruggaat tot het klassieke liberalisme van bijvoorbeeld John Stuart Mill (1806-1873), en zich via vrouwvriendelijkere wetgeving en feministische campagnes in de twintigste eeuw verder ontwikkelde tot de huidige situatie. Ten slotte noemt Tosh het feit dat het gezin heden ten dage steeds vaker als consument wordt gezien. Ook dit aspect van het hedendaagse gezin staat in een eeuwenoude traditie, en is niet zomaar uit de lucht komen vallen. Dit zijn 'enabling conditions' van de hedendaagse situatie.⁴⁴ Ze moeten niet worden gezien als 'snapshots in time, but as the outcome of process. (...) They have become integral to our society and culture through an extended process over time.'⁴⁵ Deze passage doet denken aan Collingwoods idee van het levende verleden. Blijkbaar is het heden onderdeel van een geheel van processen waarin stukjes verleden voortleven en invloed uitoefenen (want zij maken een bepaalde hedendaagse situatie mogelijk). Als we

³⁸ John Tosh, *Why History Matters*, (New York 2008) 80.

³⁹ Ibidem, 84.

⁴⁰ Ibidem, 84-85.

⁴¹ Ibidem, 87.

⁴² Let wel: Tosh heeft het hier uitsluitend over Britse gezinnen.

⁴³ John Tosh, *Why History Matters*, (New York 2008) 94.

⁴⁴ Ibidem, 94.

⁴⁵ Ibidem, 94.

oog krijgen voor deze historische processen en de manieren waarop zij invloed uitoefenen kunnen we een veel dieper inzicht krijgen in de situatie waarin we ons bevinden, zodat we afscheid kunnen nemen van de simplistische tegenstelling tussen heden en verleden. We kunnen concluderen dat de grote veranderingen die zich vanaf de jaren 1970 binnen het gezinsleven hebben voltrokken geen 'fall of grace' zijn (want het geschetste beeld van de Victoriaanse normen en waarden klopt helemaal niet) 'for which our generation carries the principal responsibility' (want het gaat hier om de uitkomst van langdurige processen).⁴⁶ In plaats daarvan 'energy can (...) be redirected to identifying solutions to new problems.'⁴⁷

Conclusie

De casus van de gezinscrisis in Groot-Brittannië laat zien dat historici van zowel Oakeshott als Collingwood iets kunnen opsteken. Oakeshott stelt terecht dat het praktische verleden iets anders is dan het historische verleden. Hiervoor is de terugkeer van de Britse samenleving naar de Victoriaanse waarden, zoals voorgesteld door The Conservative Party, exemplarisch. De conservatieven schetsten een beeld van die waarden dat weinig van doen had met 'what the evidence obliges us to believe' en probeerden zo de werkelijkheid in hun voordeel te veranderen. Op basis van Oakeshotts analyse is het dan ook mogelijk om de geschiedenis te verdedigen tegen praktische inmenging: de geschiedenis moet 'vrij' blijven om misbruik van het verleden te voorkomen. En deze verdediging is door veel historici ook vaak gevoerd, zoals we eerder in het artikel hebben gezien. Maar is de enige goede mogelijkheid hier om een radicale scheiding aan te brengen tussen geschiedenis en praktijk? Zowel Tosh als Collingwood laat zien dat dit niet noodzakelijk is. Allereerst kan de geschiedenis helpen om de foutieve beelden die van het verleden worden geconstrueerd te corrigeren, zoals Tosh doet met de visie van de conservatieven op de zogenaamde Victoriaanse waarden. Dit kan helpen met het zoeken naar 'echte' oplossingen voor hedendaagse problemen, in plaats van te schuilen in een historisch toevluchtsoord. Collingwood gaat nog verder. Volgens hem leeft het verleden voort in het heden, en oefent het daarop ook invloed uit. Tosh' beschrijving van de processen die hebben geleid tot de hedendaagse Britse gezinssituatie komt op hetzelfde idee neer: de overblijfselen van historische processen bleken 'enabling conditions' te zijn voor de wijze waarop het hedendaagse gezin functioneert. Collingwood stelt dat kennis van dit levende verleden noodzakelijk is om goed te kunnen handelen in het heden. Deze stelling kan met Tosh' voorbeeld niet echt goed worden onderbouwd, want bij laatstgenoemde gaat kennis van het verleden vooral om de correctie van foutieve

denkbeelden.⁴⁸ Mocht Collingwood gelijk hebben dan zou dat echter wel een zeer interessante verdediging voor de geschiedenis als wetenschap bieden; het zou namelijk het maatschappelijke nut ervan benadrukken en haar daarmee een bestaansrecht verlenen. Onderzoek naar de connectie tussen de notie van het levende verleden en de praktijk zou dan ook zeer gewenst zijn.

Literatuur

Ankersmit, Frank, *De Sublieme Historische Ervaring* (Groningen 2007).

Collingwood, R.G., *An Autobiography* (Oxford 1938).

Collingwood, R.G., *The Idea of History: Revised Edition With Lectures 1926-1928. Edited With An Introduction by Jan van der Dussen* (Oxford 1993).

Huizinga, Johan, 'De Taak der Cultuurgeschiedenis', in *Verzamelde Werken, deel 7* (Haarlem 1950), 35-94.

Oakeshott, Michael, *Experience and its Modes* (Cambridge 1933).

O'Sullivan, Luke, *Oakeshott on History* (Exeter 2003).

Peters, Rik, *History as Thought and Action: The Philosophies of Croce, Gentile, De Ruggiero and Collingwood*, (Exeter 2013).

Tosh, John, *Why History Matters* (New York 2008).

Tseng, Roy, *The Sceptical Idealist: Michael Oakeshott as a Critic of the Enlightenment*, (Exeter 2003).

Websites

Coonmans, Janna, Thomas Smits & Jan Julia Zurné, 'Vooruit met de Geschiedenis', *Historiek* (3 oktober 2013) <http://historiek.net/vooruit-verleden/37378/> (geraadpleegd 9 oktober 2013).

Keizer, Peter, 'Egyptologie verdwijnt', *Universiteitskrant* (10 september 2013) <http://www.ukrant.nl/nieuws/stekker-uit-egyptologie> (geraadpleegd 9 oktober 2013).

'RUG bezuinigt op kleine talen', *RTV Noord* (15 maart 2012) <http://www.rtvnoord.nl/artikel/artikel.asp?p=108333> (geraadpleegd 9 oktober 2013).

⁴⁶ John Tosh, *Why History Matters*, (New York 2008) 98.

⁴⁷ Ibidem, 98

⁴⁸ Collingwood heeft zelf ook nooit echt goed duidelijk gemaakt wat de notie van het levende verleden en de praktijk nu precies met elkaar verbindt. Zie: Rik Peters, *History as Thought and Action: The Philosophies of Croce, Gentile, De Ruggiero and Collingwood*, (Exeter 2013) 335.

Leidschrift

Historisch Tijdschrift

Ons decembernummer:

Trauma en nostalgie

Herinneringen aan on-
democratische regimes (28.3)

Ingeleid door
Prof. dr. W.T.M. Frijhoff

Met bijdragen van:
*O.F. Boele, S. van Drunen,
R. op 't Ende, G.C. van Hengel,
A.S. Keijser, K.F.M. Klep,
G. Verbeeck en E.-J. Zürcher*



Los verkrijgbaar voor € 9,- Abonnement vanaf € 18,-
Bestellen en abonneren:

www.leidschrift.nl



Leidschrift



@Leidschrift

'A colonial elite in a postcolonial world'

A literary analysis of the identity of the Parsis after decolonisation of the British-Indies.

This article examines the motives behind the dramatic identity reconstruction of the Parsis after decolonisation of the British-Indies. During British colonial rule, the Parsis were a westernized, colonial elite, which is an often-ignored category in colonial history. After decolonisation, they lost their privileged position and they had to redefine their identity. By means of an original historical source, literary texts, the main reasons for the dramatic identity repositioning of the Parsis after Indian Independence are explained. Already during a conference in Cologne in 2008, the transformative role of colonial elites during decolonisation processes was acknowledged¹, but so far this approach has not been given its full potential. This article wants to give an impulse to more research on the vicissitudes of colonial elites during the decolonisation era.

Introduction

In Mumbai (in colonial times known as Bombay), rather old constructions are visible on Malabar hill in the centre of the city. These so-called 'dakhmas' or 'Towers of Silence' were used by the Indian minority group of the Parsis for their funeral ritual, in which the bodies were devoured by birds of prey.² For most orthodox Parsis, it is still a holy and logical ritual. According to their Zoroastrian religion, they believe that it is a pure method, as they pollute 'none of God's good creations': that is earth, water, air and fire.³ By burying the dead, the earth is polluted and by a cremation, fire is defiled. The Parsis came originally from Persia (current Iran) to India more than 1000 years ago. This ritual originated in the rocky terrain of Persia. At that time, arable land was too precious to be used as a graveyard. Therefore, this system was both practical and hygienic.⁴ If people happen to know about the Parsis (or Zoroastrianism), they often have heard of this exceptional funeral ritual. But there is far more to this community that deserves to be studied. From the moment they arrived on the western Indian coast, they developed themselves in a remarkable way. In the end, most Parsis settled in the harbour city of Bombay (current Mumbai), although some travelled to Lahore (in current Pakistan) and some others settled in the countryside of the Indian province Gujarat. The Parsis of Gujarat functioned from the beginning of their settlement in India as agriculturalists, artisans, and merchants.⁵ Under British colonial rule, the Parsis were commercially very successful, achieved great status and became the most westernized colonial elite in India.⁶ This image completely changed when India acquired Independence on the 15th of August in 1947. The positions of the British as authorities were taken over by Hindus and the status of the Parsis was dramatically downgraded. Some Indians saw them as traitors. As a result, they began to consider



Figure 1: Parsi fire temple Hyderabad.
Source: <http://whotalking.com>

their own community with much criticism. But in reality, Parsis were not performing as bad as they think they were. The average Parsi in India nowadays still is middle class.⁷ Yet, in spite of this middle-class position, many Parsis left India for western countries such as the United Kingdom, the United States and Canada after decolonisation. This second migration after their arrival in India around 800 made them 'twice migrants'. Because of this 'move to the west', the Parsis had to redefine themselves not only in their homeland India after decolonisation, but also in their new countries of residence after migration. Therefore, the main question of this article is: *Why has the identity of the Parsis in India and the diaspora so dramatically changed after Indian Independence in 1947?* The identity of the Parsi community, which is the main subject of this study, was composed of three important ingredients: their Zoroastrian ancestry, their Hindu-

¹ The conference was held in Cologne, October 2008. A report can be found at: http://www.ghi-dc.org/files/publications/bulletin/bu044/bu44_095.pdf, consulted at 09-06-2013. J. Dülffer and M. Frey (eds.), *Elites and Decolonisation in the Twentieth Century* (Cambridge 2011) appeared with reference to this conference.

² Jesse S. Palsetia, *The Parsis of India, Preservation of Identity in Bombay City* (Leiden 2001) 9.

³ Rohinton Mistry, *Such a Long Journey* (London 1991) 317.

⁴ Bapsi Sidhwa, *The Crow Eaters* (London 1980) 44.

⁵ Jesse S. Palsetia, *The Parsis of India, Preservation of Identity in Bombay City* (Leiden 2001) 10.

⁶ Tanya M. Luhmann, *The Good Parsi: The Fate of a Colonial Elite in a Postcolonial Society* (Harvard University Press 1996) 1; Tanya M. Luhmann, 'The Good Parsi: the postcolonial 'Feminization' of a colonial elite', *Man* vol.29 no.2 (1994) 338.

⁷ Tanya M. Luhmann, 'The Good Parsi: the postcolonial 'Feminization' of a colonial elite', *Man* vol.29 no.2 (1994) 343.

Indian social dimension, and their voluntary acceptance of Western secular value systems.⁸ These three factors varied in magnitude among individual Parsis, and this variation was particularly visible in the community disputes between the orthodox and reformist wing of the community. In this study, a colonial elite is defined as a prosperous and westernized colonial group, who is 'in-between' the colonizer and the mainstream colonized people.

Parsis were considered by the British as 'almost the same but not white', although they considered themselves as similar to the British.

That is a radically different social stratum of society than the usually studied oppressed colonized groups in the decolonisation era. Although the group of Parsis was not large in numbers, its influence has been considerably in India. In short, Parsis could be considered a micro cosmos in the macro cosmos of the South Asian diaspora.⁹ My hypothesis is that the changes in the identity of the Parsis were less dramatic in the diaspora than in the homeland India. In the diaspora, they could position themselves apart from the Indian Hindus, whereas in India, the Parsis had to position themselves next to the mainstream Indians in order to maintain their positions.

Theory

The colonial heritage of the Parsis was an important ingredient in the repositioning of their identities after Independence. At that time, the theory of a 'reversal of colonial values' took place. This reversal means that a colonial elite such as the Parsis takes over the colonial rhetoric of the colonial rulers to describe themselves in a negative way. They once used that same rhetoric, imitating the British, to describe the other Indian peoples apart from themselves. In colonial theory, this imitation of the colonizer is called 'mimicry'. Parsis were considered by the British as 'almost the same but not white'¹⁰, although they considered themselves as similar to the British. In general, the othering and exclusion of colonial subjects paradoxically went hand in hand with inclusion since colonial empires could only exist by emphasizing shared culture and loyalty of these colonial elites. These inherent *tensions of empire*, as the social historians Frederick Cooper and Ann Stoler label them, played themselves out when the colonies became independent. For a colonial elite like the Parsis, this meant a choice between migrating to a western country where they

were considered 'not white enough' or a stay in the former colony where they were regarded as 'too white' and no longer a privileged group.¹¹ In this way, the degree of whiteness and westernization of the Parsis could have caused their dramatic repositioning of identity after decolonisation. Parsis had identified so much with the colonial discourse of the British authorities that in the absence of that authority after Independence, they have applied the negative rhetoric to themselves.¹² Next to westernization and whiteness, another explanatory factor could be the act of decolonisation and the subsequent Partition of the British Indies. The Partition separated the Muslims and Hindus in the new nations Pakistan and India. Next to severe and violent riots, it included the largest single migration of history, involving a total of eleven and a half million people.¹³ In such a situation, also small groups like the Parsis were forced to take position and to interact with other ethnic groups. What could help the Parsis in this situation was their (inherited) wealth and knowledge of business. On the other hand, it could also make mainstream Indian people envious of the Parsis. The Parsis in turn began to feel threatened by the rise of a new Indian middle class consisting of Hindus, who were acquiring status and wealth on a high pace. In the new countries of residence on the contrary, their economic status has certainly helped the Parsi migrants to build up a life there. In short, the explanatory factors for the changing identity of the Parsis both in India and in the diaspora are: the decolonisation and partition of the British-Indies, the westernization and whiteness of the Parsis, their economic status and knowledge of business, their interaction with other ethnic groups and the mere fact of moving or staying. These factors naturally play a somewhat different role outside of India than in India itself. A couple of these factors are discussed as 'identity themes' in the literary analysis.

Historiography

Most studies about Parsis have been written in an ethnographical style or from a religious perspective. Such books usually deal with features of the Zoroastrian religion and the history of the Parsis. Parsis themselves have often written these monographs, already from the end of the nineteenth century onwards. A good example of this last type of books is the two volume *History of the Parsis*, written by the Parsi Dosabhai Framjee Karaka.¹⁴ In this study, Parsis are described as rational, progressive, prosperous and non-Indian.¹⁵ Another type of studies about Zoroastrianism focuses on their diaspora.

⁸ Rashna Writer, *Contemporary Zoroastrians. An Unstructured Nation* (New York 1994) 34.

⁹ John R. Hinnells, 'South Asian diaspora communities and their religion: A comparative study of Parsi experiences', *South Asia Research* vol.14, no.1 (1994) 63.

¹⁰ Homi Bhabha, 'Of Mimicry and Man: The Ambivalence of Colonial Discourse,' October vol. 28 *Discipleship: A Special Issue on Psychoanalysis* (1984) 130.

¹¹ F. Cooper and A. Stoler (eds.), *Tensions of Empire: Colonial Cultures in a Bourgeois World* (Berkeley en Los Angeles 1997).

¹² Tanya M. Luhmann, 'The Good Parsi: the postcolonial 'Feminization' of a colonial elite', *Man* vol.29 no.2 (1994) 349-350.

¹³ Niaz Zaman, *A Divided Legacy. The Partition in Selected Books of India, Pakistan, and Bangladesh* (Manohar 2000) 3.

¹⁴ Dosabhai Framjee Karaka, *History of the Parsis vols 1 and 2* (London; Macmillan 1884).

¹⁵ Tanya M. Luhmann, 'The Good Parsi: the postcolonial 'Feminization' of a colonial elite', *Man* vol.29 no.2 (1994), 338.

John R. Hinnells wrote the standard study about the diaspora of all Zoroastrians, including Parsis: *The Zoroastrian Diaspora. Religion and Migration. The Ratanbai Katrak Lectures. The Oriental Faculty*.¹⁶ This study also discusses the fate of other Zoroastrians than the Parsis, including the Iranian Zoroastrians. Tanya M. Luhmann wrote a more specific book: *The Good Parsi: The Fate of a Colonial Elite in a Postcolonial Society*.¹⁷ It is about Parsis in the postcolonial era and it is the only book I have found which touches upon the fate of the Parsis after decolonisation and the partition of the British Indies. Besides, it is the only book I have found which considers the Parsis as a colonial elite. Although, this study formed a source of inspiration for this article, I have taken a different angle to study the Parsis than Luhmann. She only wanted to prove the reversal of colonial values in the case of the Parsis. This study gives, with help of literary texts as a historical source, an explanation of the reversal of colonial values and other dramatic changes in the identity of the Parsis in both India and their new countries of residence.



Figure 2: Parsi holy fire.

Source: <http://www.solutionastrology.com>

Material & Method

In this article, the primary sources are literary texts. I analyse two books written by the two well-known Parsi writers Bapsi Sidhwa and Rohinton Mistry. They were fully conscious of the fact, that their community was endangered with demise. Therefore, Parsi authors intended to preserve their identity, culture and religion by means of their work.¹⁸ The books were set in roughly the same time period. *Ice-Candy-Man* written by Bapsi Sidhwa was enacted in the period around the decolonisation of the British-Indies and the subsequent partition. The other book, *Swimming Lessons and Other Stories from Firozsha Baag*, written by Rohinton Mistry, was set somewhat later in the 1950s. In these books, reality was perceived and interpreted in a particular way. However, it always remained a reflection of that reality, it was not reality itself. They belonged to the genre of colonial and postcolonial books. Their most important feature is that they are concerned with the (symbolic) struggles that arose around decolonisation in the (former) colonies. Colonial and postcolonial novels critically scrutinize the colonial relationship and try to undercut the discourse, which supported colonization.¹⁹

Literary Analysis: Summaries of the books

In this paragraph, I'll start with giving summaries of the two books that are analysed. In the subsequent literary analysis, I concentrate on two themes that correspond with the explanatory factors at the end of the theoretical section. These are: the Westernization and the minority status of the Parsis and the religious, communal and magical features of the culture of the Parsis. The novel of Bapsi Sidhwa, *Ice-candy-man*, (or *Cracking India*) is centred on the child-perspective of Lenny, who experienced with her Parsi family in Lahore all horrible events surrounding decolonisation and the partition of the British Indies. Lenny had to cope with the disease polio. Lenny frequently met *Ice-Candy-Man*, to which the title of the book refers, in the park, where he was selling popsicles.²⁰ She heard the adults talking about violent riots in the towns.²¹ Then, she began to notice herself that things had changed: 'And I become aware of religious differences. It is sudden. One day everybody is themselves- and the next day they are Hindu, Muslim, Sikh, Christian.'²² Later, she began to understand that she did not belong to India anymore: 'I am Pakistani. In a snap. Just like that. A new nation is born. India has been divided after all.'

The first book of Rohinton Mistry, *Swimming Lessons and Other*

¹⁶ John R. Hinnells: *The Zoroastrian Diaspora. Religion and Migration. The Ratanbai Katrak Lectures, The Oriental Faculty, Oxford 1985* (Oxford 2005).

¹⁷ Tanya M. Luhmann, *The Good Parsi: The Fate of a Colonial Elite in a Postcolonial Society* (Harvard University Press 1996).

¹⁸ Jaydipsinh Dodiya, *Parsi English Novel* (New Delhi 2006) 21.

¹⁹ B. Ashcroft, G. Griffiths and H. Tiffin, *The Empire writes back* (London 1989); J. White (ed.) *Recasting the World: Writing after Colonialism* (Baltimore 1993); Elleke Boehmer, *Colonial and Postcolonial Literature. Migrant Metaphors* (Oxford 1995).

²⁰ Bapsi Sidhwa, *Ice-Candy-Man* (London 1988) 12.

²¹ *Ibidem*, 56.

²² Bapsi Sidhwa, *Ice-Candy-Man* (London 1988) 93.

Stories from Firozsha Baag, is a collection of short stories around the residents of the Parsi housing complex of Firozsha Baag. The first story is about Rustomji. Rustomji was sitting in a bus. Tobacco juice from someone's mouth who was sitting upstairs in the bus, leaked on Rustomji's white *dugli*, a typical male Parsi suit. Rustomji became really angry with the people in the bus who were laughing at him. Suddenly, all anger was forgotten and he feared for his person against such an overwhelming majority. He dislodged the dentures of his mouth, and said: 'Look such an old man, no teeth even.'²⁴ Rustomji's anger suddenly changed in a request for compassion in this fragment. His initial reaction could be considered as 'colonial'. His subsequent request for compassion could be regarded as postcolonial and typical for his minority position as a Parsi against an overwhelming Hindu majority. The reconstruction of Parsi identity in the new countries of residence is addressed in the story 'Lend me your Light'. This story is centred on the main character Kersi and Jamshed, a friend of his brother Percy. Jamshed has migrated to the United States and Kersi is about to migrate to Canada. When Kersi had arrived in Toronto, he once went to Little India there. But it was not a pleasant visit for him: 'on that occasion I fled the place in a very short time, feeling extremely ill at ease and ashamed, wondering why all this did not make me feel homesick or at least a little nostalgic.'²⁵ Perhaps, the district of Little India was too 'Indian' for Kersi. His identity as a Parsi was more of a mix of Western, Indian and Zoroastrian habits, than only purely Indian ones.

The Westernization and minority status of the Parsis

In *Ice-Candy-Man*, the Westernization and minority status of the Parsis figures prominently. For example, it comes to the fore in the description of Lenny's brother Adi, who has 'less pigment (colour) and looks like an English child.'²⁶ For all Parsis, it was an ideal to have children with skin as light as possible, similar to English children. Parsis also used these colour criteria to judge each other²⁷, which becomes clear from the story 'The ghost of Firozsha Baag' in the collection *Swimming Lessons and other stories from Firozsha Baag*. The maid Jacqueline talks in this story about the importance of race for Parsis: 'For themselves also Parsis like light skin, and when a Parsi baby is born that is the first thing and most important thing. If it is fair they say, O how nice light skin just like parents. But if it is dark skin they say, arré what is this ayah no chokro, ayah's child (maid's child)'²⁸ I come back

to Rohinton Mistry's book about Firozsha Baag later. Another scene of the novel *Ice-Candy-Man* shows the Westernization and minority status theme clearly. This scene was enacted during a community gathering of Parsis living in Lahore, which was held just before decolonisation and partition. First, one of the Parsis commented on the issue about who would get power after Independence. From this quote, it appeared that Parsis were well aware of their position and how the Hindus looked upon them: 'I don't see how we can remain uninvolved. Our neighbours will think we are betraying them and siding with the English.'²⁹ Subsequently, the president of the Parsi community of Lahore held an impressive speech, in which the loyalty that the Parsis always had towards the authorities of their time, is obviously heard:

*'We must tread carefully...We have served the English faithfully, and earned their trust...So we have prospered! But we are the smallest minority in India. Only one hundred and twenty thousand in the whole world. We have to be extra wary, (...) we must hunt with the hounds and run with the hare!'*³⁰

In my view, the last sentence symbolises well the difficult position of

For all Parsis, it was an ideal to have children with skin as light as possible, similar to English children. Parsis also used these colour criteria to judge each other.

the Parsis in foreign environments, both as a minority in postcolonial India, and in the western countries they moved to after Independence. The minority position of the Parsis is also reflected in this line of the book in which Lenny met a Sikh woman who had never heard of the Parsis: 'I'm Parsee, ' I say (Lenny's voice) , 'O kee? What's that?'³¹ They ask. In the book *Swimming Lessons and other stories from Firozsha Baag*, a couple of examples of the Westernization theme could be mentioned. Indirectly, it can be found in the following fragment from the first chapter, in which it becomes clear that a lot of Parsis did not mind a return to colonialism:

'The one change wrought by the passing years was that Johnnie Walker

²³ Idem, 140.

²⁴ Rohinton Mistry, *Swimming Lessons and other Stories from Firozsha Baag* (Boston 1989) 18.

²⁵ Ibidem, 182.

²⁶ Bapsi Sidhwa, *Ice-Candy-Man* (London 1988) 25.

²⁷ Bindu Malieckal, 'Parsis, Emigration, and Immigration in Rohinton Mistry's *Swimming Lessons and other stories from Firozsha Baag*', *Papers on Language and Literature: A Journal for Scholars and Critics of Language and Literature* vol.42 no. 4 (2006) 375.

²⁸ Rohinton Mistry, *Swimming Lessons and other Stories from Firozsha Baag* (Boston 1989) 46.

²⁹ Bapsi Sidhwa, *Ice-Candy-Man* (London 1988) 37.

³⁰ Ibidem, 16.

³¹ Ibidem, 96.

Scotch, freely available under the British, could now be obtained only on the black market and was responsible for Rustomji's continuing grief over the British departure.³²

Besides, they were passionate fans of the typical British sport cricket, which comes to the fore in another story: 'Daddy also taught the two of us to play cricket. (...) Cricket on Sunday mornings became a regular event for the boys in Firozsha Baag.'³³ However, they also connected other profitable convictions to their being British to some extent. These convictions become clear in the already discussed story 'Lend me your Light', when the main character Kersi simply thinks of his chances to go abroad: 'I would have no difficulty being approved, what with my education, and my westernized background, and my fluency in the English language.'³⁴ When Kersi had stayed for a while in Canada, his expectation did not become true unfortunately. But an often-heard opinion about the Parsis appears in the last story: 'The Parsi community also claims to be the most westernized community in India.'³⁵ From such a fragment, one gets the impression that the westernized character of the Parsi community is still crucial in the identity construction of the Parsis, despite the small quantitative presence of 'westernized' fragments in the book.

Religious, communal and magical features

Based on the 'last witness' idea that Parsi authors want to maintain their identity and culture by means of their fiction, it is a valid hypothesis to expect a lot of information on religion, community and magic in the books. Once a Parsi was initiated into the faith, he had to obey some, rather lenient doctrines. In the diaspora that is often more difficult than in India. Therefore, in the last story of Mistry's collection 'Swimming Lessons', the main character Kersi who had moved to Canada, was advised by his father about those Zoroastrian doctrines through his mother's letters: '...remind him he is a Zoroastrian: manashni, gavashni, kunashni, better write the translation (of these words) also: good thoughts, good words, good deeds- he must have forgotten what it means, and tell him to say prayers and do kusti at least twice a day.'³⁶ This quote is not only interesting because of the inherent social control on the execution of Zoroastrian doctrines by family members, but also because it is focused on a relative who lived abroad. Kersi's parents obviously want him to maintain his Parsi rituals even now he is living in another country. The sort of magical acts Parsis performed was both connected with similar

Hindu activities and their own religious activities. After all, 'India is magic'³⁷, which means that magical activities form an important part of everyday life in India. In some instances, religion and magic are mixed. In the following fragment from *Such a Long Journey*, the magical activities go just a step further than the religion. It is about the Bonesetter, whose name gives away his curing profession. Gustad once visited him when his hip began to hurt.

*'In appearance he was so ordinary, no one could have guessed what extraordinary powers he possessed. But Madhivalla (the real name of the Bonesetter) was revered like a saint for his miraculous cures. He had saved shattered limbs, broken backs, cracked skulls –cases which even specialists and foreign-trained doctors (...) seen nothing worth saving.'*³⁸

In Ice-Candy-Man, not so much magical moments are found as in *Such a Long Journey* except for this important one: 'Lenny's mother places a six-inch iron nail, blessed by the Parsee mystic, Mobed Ibera, the disciple of Dastur Kookadaru, under my mattress to ward off fear.'³⁹ Especially in the confusing, dangerous period around Partition and decolonisation, it is imaginable for people to turn to magic in order to feel safer.

Conclusion

In this article, I sketched the most important explanatory factors for the dramatic changes in the identity construction of the Parsis after Independence as they appeared in the two analysed books. For some Parsis, who have moved to western countries or became more adapted to the Hindu postcolonial circumstances in India, things have enormously changed. For orthodox Parsis, who stayed in India, most of their identity construction remained the same, mainly because of their stubborn hold to the ancient Zoroastrian rituals. So, the mere fact of moving or staying played an important role in the identity reconstruction of the Parsis. The necessity of choosing between the two options was caused by decolonisation itself, which is also an important explanatory factor. The background of this choice was formed by the already mentioned 'tensions of empire', which were particularly present in the case of the Parsis as an 'in-between' colonial elite, neither belonging to the colonizer, nor to the colonized. The degree of whiteness and westernization, which was in the case of the Parsis considerably present, in particular determined this choice: many Parsis left for western countries. This theme played a very important role in the identity construction of

³² Rohinton Mistry, *Swimming Lessons and other Stories from Firozsha Baag* (Boston 1989) 15.

³³ Ibidem, 116.

³⁴ Ibidem, 178.

³⁵ Ibidem, 230.

³⁶ Ibidem, 236.

³⁷ Bapsi Sidhwa, *The Crow Eaters* (London 1980) 150.

³⁸ Rohinton Mistry, *Such a Long Journey* (London 1991) 130.

³⁹ Bapsi Sidhwa, *Ice-Candy-Man* (London 1988) 213

the Parsis according to the analysed books, both before and after Independence, both in India and the new countries of residence. According to the books, the dramatic changes in the identity of the

The degree of whiteness and westernization, which was in the case of the Parsis considerably present, in particular determined this choice: many Parsis left for western countries.

Parsis were radically different for Parsis in contemporary India and in the diaspora. Since in contemporary India, not only their religious customs alienated them from mainstream society, but also their air of whiteness and westernization. Of course, modernity has also entered India, but the western, British nature of the Parsis made them an odd minority that reminded some mainstream Indians of their colonial past. By contrast, in the diaspora, their Zoroastrian roots have made them only an exceptional migrant group. However, their westernization and economic status helped them to build up a life in the new country more easily, by, amongst others, separating them from other 'normal' Asians. Back in India, some Parsis began to use some Hindu-like magic, but Parsis always tried to remain a separate group with its own culture. Although, many people never heard of the Parsis or Zoroastrians in both eastern and western countries, a lighter skin than average Indians aided Parsis to look more 'western'. Besides, another reason for the different identity repositioning in India was that the community disputes were more severe since all orthodox Parsis were still living there. In the diaspora as opposed to India, the old Zoroastrian customs further weakened because of the absence of a fire-temple and the abundance of western modernity surrounding the Parsis. Even though, passionate efforts were made by relatives from India to remind their family abroad of their Parsiness. This study shows that literature used as a historical source can give fascinating insights in the identity reconstruction of a particular group. Certainly when the writers of the books themselves are members of the group and when they indicate that their aim is to let people become acquainted with their culture. The authors have clearly shown the dramatic identity repositioning of the Parsis after decolonisation in India. In addition, they clearly indicate that this repositioning is largely a consequence of their being a westernized, 'white' colonial elite in the colonial era and their peculiar religion and culture. Hopefully, this study forms an inspiration for others to examine the transformative role of colonial elites during decolonisation and to use literature as a historical source.

Literature

- Ashcroft, B., G. Griffiths and H. Tiffin, *The Empire writes back* (London 1989)
- Bhabha, Homi, 'Of Mimicry and Man: The Ambivalence of Colonial Discourse,' *October* vol. 28 *Discipleship: A Special Issue on Psychoanalysis* (1984) 125-133.
- Boehmer, Elleke, *Colonial and Postcolonial Literature. Migrant Metaphors* (Oxford 1995).
- Dodiya, Jaydipsinh, *Parsi English Novel* (New Delhi 2006) .
- Hinnells, John R., 'South Asian diaspora communities and their religion: A comparative study of Parsi experiences', *South Asia Research* vol. 14, no. 1 (1994) 62-104.
- Hinnells, John R., *The Zoroastrian Diaspora. Religion and Migration. The Ratanbai Katrak Lectures, The Oriental Faculty, Oxford 1985* (Oxford 2005).
- Karaka, Dosabhai Framjee, *History of the Parsis vols 1 and 2* (London; Macmillan 1884).
- Luhrmann, Tanya M., *The Good Parsi: The Fate of a Colonial Elite in a Postcolonial Society* (Harvard University Press 1996) .
- Luhrmann, Tanya M., 'The Good Parsi: the postcolonial 'Feminization' of a colonial elite', *Man* vol.29 no.2 (1994) 333-357.
- Malieckal, Bindu, 'Parsis, Emigration, and Immigration in Rohinton Mistry's *Swimming Lessons* and other stories from *Firozsha Baag*', *Papers on Language and Literature: A Journal for Scholars and Critics of Language and Literature* vol.42 no. 4 (2006) 360-383.
- Memmi, Albert, *The colonizer and the colonized* (The Orion Press 1965).
- Metcalf, Barbara D. and Thomas R. Metcalf, *A Concise History of Modern India* (Cambridge 2006).
- Mistry, Rohinton, *Such a Long Journey* (London 1991).
- Mistry, Rohinton, *Swimming Lessons and other Stories from Firozsha*

Baag (Boston 1989).

Palsetia, Jesse S., *The Parsis of India. Preservation of Identity in Bombay City* (Leiden 2001).

Sidhwa, Bapsi, *The Crow Eaters* (London 1980).

Sidhwa, Bapsi, *Ice-Candy-Man* (London 1988).

White, J., (ed.) *Recasting the World: Writing after Colonialism* (Baltimore 1993)

Writer, Rashna, *Contemporary Zoroastrians: An Unstructured Nation* (New York 1994).

Zaman, Niaz, *A Divided Legacy. The Partition in Selected Books of India, Pakistan, and Bangladesh* (Manohar 2000).

Déjà Vu

Een historisch tijdschrift met toekomst!



Word vriend van Déjà Vu door een mail te sturen naar dejavuhsvl@gmail.com en krijg voor 10 euro per jaar een Déjà Vu bij u thuis op de deurmat.

Peter de Grote en de Republiek

De culturele invloed van de Republiek op Rusland ten tijde van Peter de Grote

Afgelopen jaar, 2013, was het Nederland-Ruslandjaar. Helaas is dit jaar allesbehalve voorspoedig verlopen. Er viel echter wel degelijk wat te vieren; tussen Nederland en Rusland zijn namelijk al eeuwenlang hechte betrekkingen op het gebied van politiek, economie, maar ook cultuur. Over de Gouden Eeuw en de periode daarna kan zelfs gezegd worden dat Nederland een voorbeeldfunctie voor Rusland. In een tijd dat de verhoudingen tussen de twee landen af en toe zeer gespannen zijn is het interessant om onderzoek te doen naar een periode waarin de betrekkingen beter waren dan ooit.



Figuur 1: Peter de Grote. Bron: upload.wikimedia.org.

In dit artikel staat de culturele uitwisseling tussen Rusland en Nederland centraal, met name van Nederland naar Rusland. De meest intensieve vorm hiervan vond plaats ten tijde van de Russische tsaar Peter I, later Peter de Grote (r. 1682/1696-1725). De Republiek profiteerde toen nog steeds van de positie die het in de Gouden Eeuw, tot het rampjaar 1672, had genoten. Hoewel de tijd van groei en dominantie voorbij was, was het niet gedaan met de belangrijke

positie van de Republiek. Er zette een periode van stagnatie in, ook wel de Zilveren Eeuw genoemd. Peter was een leergierige man die zeer onder de indruk was van het Westen en beseftte dat Rusland profijt kon hebben van westerse invloeden. De nieuwe hoofdstad van Rusland, Sint-Petersburg, was dan ook naar westers voorbeeld gebouwd. De Republiek had ook zijn belangstelling getrokken. Peter maakte twee reizen naar ons land (1697-1698, 1716-1717), waar

hij veel ervaring op deed. Meest bekend is dat hij in de Republiek de scheepsbouw beoefende. Hij was zeer onder de indruk van de Nederlandse vloot, die lange tijd de beste van de wereld was geweest. Daarnaast had de tsaar ook veel oog voor de Nederlandse cultuur. Onder Nederlandse cultuur vat ik in deze periode naast zaken als kunst ook wetenschap. In de tijd van Peter I was wetenschap nog niet strikt gescheiden van kunst. Een goed voorbeeld hiervan is het werk van Frederik Ruysch. Zijn methode van ontleding en conservering van preparaten verhief hij tot kunst. Deze methode werd de 'kunst van Ruysch' genoemd. Vanwege het feit dat in dit geval wetenschap ook als kunst kan worden gezien, vat ik het onder cultuur. Peter kocht zowel vele kunstverzamelingen als wetenschappelijke collecties op. Vele van deze werden tentoongesteld in de Kunstkamera, het eerste museum van Rusland waar Peter de Grote zijn eigen verzameling tentoonstelde. In dit artikel wil ik graag een antwoord te geven op de vraag in hoeverre Peter I de Grote en zijn Rusland op cultureel gebied beïnvloed zijn door de Republiek. De nadruk ligt hier op Sint-Petersburg. Om dat mogelijk te maken moet onderzocht worden hoe zijn twee reizen naar Nederland verliepen. Aandacht moet hier besteed worden aan tsaar Peters ontmoetingen met Nederlandse intellectuelen, zijn indrukken van de steden die hij bezocht en de ervaringen die hij daar opdeed. Vervolgens kunnen we de culturele gevolgen van de reizen naar de Republiek onderzoeken. Zijn er Nederlandse invloeden te zien in het Moskou en het Sint-Petersburg van Peter? Zo ja, waar en op welke gebieden? Welke Nederlandse collecties kocht Peter op? Zodoende tracht ik een antwoord te geven op de vraag die centraal staat.

Het Grote Gezantschap in de Republiek

Al op jonge leeftijd kwam Peter in aanraking met Westerse ideeën. Hij werd vrijgelaten in zijn opvoeding, daar men de kans zeer klein achtte dat Peter tsaar zou worden. Na de dood van zijn vader, tsaar Aleksej, werd Peters halfbroer Fjodor III tsaar. Fjodor stierf echter al na zes jaar, zonder opvolger. Peter werd nu met zijn andere halfbroer, Ivan V, co-tsaar, onder regentschap van zijn machtsbeluste halfzus Sofja. Terwijl Ivan kort werd gehouden en in de Moscovische traditie werd opgevoed, werd Peter blootgesteld aan andere invloeden. Nadat Sofja was afgezet, had Peter nog steeds van doen met zijn halfbroer en co-tsaar Ivan V. Ivan was echter, net zoals vele andere Romanovs, zeer ziekelijk. In 1696, nadat Ivan V was gestorven, was Peter alleenheerser van Rusland. Al snel nadat hij alleenheerser was geworden, kwam Peter met het plan een reis naar het Westen te ondernemen, het Grote Gezantschap. Een van de doelen van Peter was om kennis op te doen. De tsaar had ook zeker belangstelling voor de Republiek, met name voor de scheepsbouw. Hij moedigde andere

Russen ook aan westerse kennis te vergaren en al in 1696 kwamen de eerste Russen naar Nederland om te studeren. Een andere reden voor Peter om naar het Westen te gaan was om bondgenoten te werven voor een oorlog tegen de Turken. Het was zeer ongebruikelijk voor een tsaar om zijn grondgebied uit vrije wil te verlaten.

De tsaar had ook zeker belangstelling voor de Republiek, met name voor de scheepsbouw. Hij moedigde andere Russen ook aan westerse kennis te vergaren en al in 1696 kwamen de eerste Russen naar Nederland om te studeren.

Mede daarom wenste Peter incognito mee te reizen met het Grote Gezantschap. Bovendien wilde Peter zich ongemerkt mengen onder het gewone volk en niet lastiggevallen worden door pottenkijkers. De tsaar ging mee onder de schuilnaam Peter Michajlov. Op 2 maart 1697 vertrok het Grote Gezantschap uit Moskou. Peter scheidde zich met een groepje af van het Grote Gezantschap om naar Zaandam te gaan. Ze zouden zich in Amsterdam weer voegen bij de rest van het gezelschap.² Gedurende de reis naar het Westen zou de tsaar zich officieel in Moskou bevinden. De waarheid kwam echter al snel boven tafel, tot grote onvrede van de Russische elite.³ Het meest tot de verbeelding sprekend is het zevendaagse verblijf van de tsaar in Zaandam. De gemeente is nog steeds zeer trots op dit verblijf. Zaandam trok de aandacht van Peter omdat de stad het grootste centrum was van zijn grote liefde, de scheepsbouw. Op 18 augustus trok de tsaar in bij de smid Gerrit Kist, die Peter nog kende uit Moskou, waar de Zaankanter gewerkt had. Het czaar peterhuisje is nog altijd een grote bezienswaardigheid in Zaandam. Hoewel Kist de identiteit van zijn huurder geheim wist te houden, viel Peters wens van anonimiteit snel in duigen. Hij viel op vanwege zijn meer dan twee meter lange lichaam en werd herkend door andere Zaankanters, die in Moskou hadden gewerkt. Al snel had men door dat het inderdaad de tsaar was. De hele stad liep uit om de Peter aan het werk te zien, tot ergernis van Peter. Uit frustratie deelde hij klappen uit aan al te nieuwsgierige personen. Op 25 augustus besloot de geïrriteerde tsaar Zaandam te verlaten.⁴ Peter en zijn volgelingen zetten koers naar Amsterdam, waar ze zich weer aansloten bij de rest van het Grote Gezantschap. Diegene die Peter onder zijn hoede nam, was de cartograaf, verzamelaar en diplomaat Nicolaas Witsen (1641-1717). De vele malen tot burgemeester verkozen Amsterdammer stond zelf ook te boek als Ruslandkenner en -liefhebber.⁵ Daarom is het ook begrijpelijk dat uitgerekend hij zich over de jonge tsaar ontfermde.

¹ J. Driessen, *Russen en Nederlanders: uit de geschiedenis van de betrekkingen tussen Nederland en Rusland, 1600-1917* (Den Haag, 1989) 96.

² J. Driessen, *Tsaar Peter de Grote en zijn Amsterdamse vrienden* (Utrecht, 1996) 27, 28.

³ B. Rapschinsky, *Peter de Grote in Holland, 1697-1698* (Zutphen, 1925) 58.

⁴ U. Brolsma, *Peter de Grote in Zaandam* (Zaandam, 1990) 10-19.

⁵ J. Driessen-van het Reve, 'Wat tsaar Peter de Grote (1672-1725) leerde van Holland en de Hollanders', *Leidschrift*, 24:2 (2009) 16.



Figuur 2: Het huis van Gerrit Kist, waar Peter de Grote onderkomen had. Bron: Rotterdams welvaren, 'De Shtandart en Peter de Grote' www.rotterdamswelvaren.nl

De Amsterdammer was ook bewindvoerder van de VOC en regelde een stageplek voor Peter op het scheepswerf van de compagnie. Hier bouwde Peter een eigen fregat, de *Peter en Paul*, die door de VOC in gebruik werd genomen. Verder begeleidde hij de tsaar op zijn reizen door de Republiek. Deze taak was allesbehalve gemakkelijk. Raptschinsky spreekt van een clash tussen twee culturen; de beschaafde en welopgevoede Amsterdammer tegenover de rusteloze, wispelturige en ietwat onwennige tsaar. De laatstgenoemde voelde zich vooral op zijn gemak bij het gewone volk en werd verlegen als hij zich in hogere kringen bevond.⁶ Het is inderdaad zeer goed mogelijk dat Witsen door dit alles moeite had met het gedrag van Peter, waar hij zich medeverantwoordelijk voor voelde. Amsterdam was ook niet helemaal blij met de komst en het verblijf van het Grote Gezantschap. Het was in deze tijd zeer gebruikelijk dat het gastland alle kosten van gezantschappen gedurende het gehele verblijf op zich nam. Dit belette de regering echter niet om de Russen warm te onthalen en hun verblijf tot in de puntjes te verzorgen. De reis was niet alleen duur voor de Republiek, maar ook zeker voor Rusland. Toch waren de relatieve kosten voor Rusland groter, omdat het niet zo'n rijk land was als de Republiek in deze periode.⁷ Witsen vergezelde Peter op 17

september 1697 bij zijn bezoek aan de befaamde anatoom Frederik Ruysch.⁸ Het tweetal bezocht het huis van de anatoom, waar ze de preparaten zagen. Zoals eerder gezegd was de kunst van het ontleden en prepareren van Ruysch ongeëvenaard in deze periode en tot lang erna. De tsaar zou zo onder de indruk zijn geweest van het levendige en natuurlijke uiterlijk van een preparaat van een kindje, dat hij het kuste.⁹ Peter volgde bovendien anatomische lessen bij de hoogleraar. Tsaar Peter I bracht aan meerdere Nederlandse intellectuelen een bezoek, waarvan ik de belangrijkste benoem. Één daarvan is het bezoek van Peter op 13 december 1697¹⁰ aan de Amsterdammer Jacob de Wilde en zijn indrukwekkende collectie. Een reden dat Peter juist op 13 december, zowel in 1697 als in 1716, een bezoek bracht aan de Wilde, was vanwege de verjaardag van de fervente verzamelaar. Peter was erg onder de indruk van de collectie van de Wilde, die bestond uit onder andere munten, gesneden stenen en schilderijen. Deze collectie was ondergebracht in een deel van zijn huis, wat de Wilde *Museum Wildeanum* noemde. Maria, de dochter van Jacob de Wilde, heeft van het bezoek een prent gemaakt. Tijdens dit bezoek ontmoette Peter ook graveerder Adriaan Schoonebeeck, die in 1698 in Russische dienst trad.¹¹ In januari 1698 besloot Peter naar

⁶ Raptschinsky, *Peter de Groote*, 125 - 127.

⁷ Idem, 153.

⁸ S. Androsov ed., *Peter de Grote: een bevlogen tsaar* (Amsterdam, 2013) 150.

⁹ Driessen, *Tsaar Peter de Grote*, 40.

¹⁰ Driessen-van het Reve, 'Wat tsaar Peter de Grote leerde van Holland', 22.

¹¹ R. Kistemaker ed., *Peter de Grote en Holland* (Bussum, 1996) 87, 88.

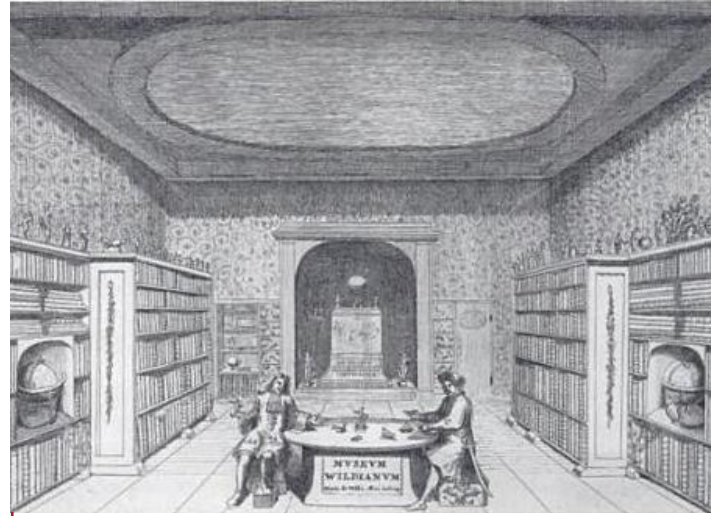
Engeland te gaan. Hoewel hij veel had geleerd op het scheepswerf van de VOC, beviel hem de manier van de Hollandse scheepsbouwers niet helemaal. In Amsterdam werkte men op gevoel, terwijl Peter interesse had in de mathematische methode en bouwtekeningen voor de scheepsbouw.

Hoewel Peter zeker veel ervaring op had gedaan in de Republiek, was zijn belangrijkste doel niet bereikt. Hij vond in de Republiek, net zoals in de andere westerse landen, geen bondgenoot tegen de Turken.

In Engeland werkte men wel op deze manier.¹² Aan dit verblijf zat echter ook een Nederlands tintje: de Hollandse stadhouder Willem III was ook koning van Engeland. De tsaar had de stadhouder-koning al ontmoet op paleis het Loo. Peter zou ongeveer vier maanden in Engeland blijven om hier hetgeen te leren over de scheepsbouw wat in de Republiek niet mogelijk was. Hoewel Peter zeker veel ervaring op had gedaan in de Republiek, was zijn belangrijkste doel niet bereikt. Hij vond in de Republiek, net zoals in de andere westerse landen, geen bondgenoot tegen de Turken. Men was in de Republiek niet bereid goede handelscontacten in gevaar te brengen door zich te mengen in een oorlog. Mei 1698 verliet het Grote Gezantschap de Republiek, om na een bezoek aan Wenen terug te gaan naar Moskou.

Tweede reis naar de Republiek

Een recent verschenen werk over de tweede reis, 1716-1717 van tsaar Peter naar de Republiek is dat van hoogleraar Russische Letterkunde aan de Katholieke Universiteit Leuven, Emmanuel Waegemans. Waegemans. Hij stelt dat de Republiek wederom niet helemaal warmliep voor het tweede Russische bezoek, om dezelfde redenen als bij het verblijf van het Grote Gezantschap, namelijk de kosten dat het verblijf met zich meebracht en de Republiek zat niet te wachten op een nieuwe grote mogendheid die aan de deur klopte. Daarnaast waren ook de omstandigheden waar de tsaar zich in bevond niet prettig. Allereerst was Peter erop gebrand de oorlog met Zweden te beëindigen, maar bondgenoot Denemarken weigerde aan de hiervoor nodige invasie van Zweden mee te werken. Daarnaast was Peters oudste zoon en erfgenaam, tsarevitsj Aleksej, uit Rusland weggevlucht. Het verblijf van Peter verliep ook niet zoals gepland. De tsaar was een maand lang ernstig ziek en tot overmaat van ramp vernam hij dat zijn zoon Pavel de dag na zijn geboorte was overleden.¹³ De Republiek kreeg tijdens deze tweede reis te maken met een



Figuur 3: Peter de Grote op bezoek bij Jacob de Wilde, prent van Maria de Wilde. Bron: J. Driessen-van het Reve, *De Kunstkamera van Peter de Grote: de Hollandse inbreng, gereconstrueerd uit brieven van Albert Seba en Johann Daniel Schumacher uit de jaren 1711-1752* (Hilversum, 2006), 135.

heel andere Peter dan in 1697-1698. De rusteloze, onwennige en roekeloze jongeman had plaats gemaakt voor een beschaafde en wereldse autocraat. Ook zijn interesses waren veranderd. Waar hij tijdens het Grote Gezantschap vooral oog had voor scheepsbouw, had hij nu meer oog voor kunst. Het was ook vlak voor en tijdens dit tweede verblijf dat de tsaar en zijn adviseurs zich bezighielden met de aanschaf van verschillende collecties. Bovendien werden vanaf 1715 schilderijen aangeschaft, ook hiervoor had de tsaar tijdens het Grote Gezantschap geen interesse.¹⁴ Hier vertel ik meer over in de volgende paragraaf. Peter bezocht ook nu vele Nederlandse intellectuelen. Enkelens die hij tijdens het Grote Gezantschap had ontmoet, bracht hij nu weer een bezoek. Een daarvan was wederom collecteur Jacob de Wilde, die zoals gezegd door Peter op dezelfde dag als in 1697 werd opgezocht, 13 december. De tsaar kocht een aantal gemmen, gesneden stenen, uit de veelzijdige collectie van de Amsterdammer. De gehele collectie van de Wilde werd niet opgekocht, deze bestond namelijk voor een groot deel uit munten. Peter had al van andere westerse verzamelaars muntencollecties gekocht.¹⁵ Niet lang na dit bezoek werd Peter ernstig ziek. Volgens een brief van Peter aan zijn vrouw had hij last van hoge koorts en aambeien. Pas in februari zou hij helemaal zijn opgeknapt. Het was tijdens deze periode van ziekte dat Pavel werd geboren en de Nederlandse Staten peetvader werden van het kind. Niet veel later kreeg Peter echter bericht dat Pavel de avond na zijn geboorte was overleden.¹⁶ Nadat tsarina Catherina herstelt was van haar bevalling en het verdriet enigszins verwerkt had, besloot ze haar man achterna te reizen. Ze kwam aan toen Peter net beter

¹² Driessen, *Tsaar Peter de Grote*, 46.

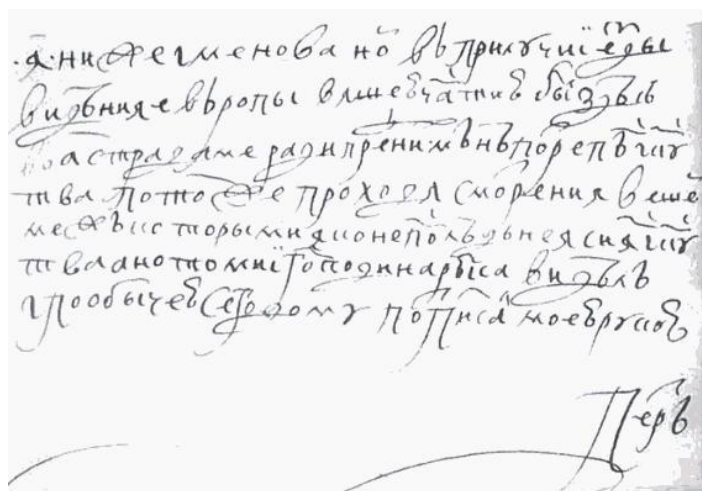
¹³ E. Waegemans, *De tsaar van Groot-Rusland in de Republiek: De tweede reis van Peter de Grote naar Nederland (1716-1717)* (Groningen, 2013) 15, 16.

¹⁴ Kistemaker, *Peter de Grote*, 135.

¹⁵ J. Driessen-van het Reve, *De Kunstkamera van Peter de Grote* (Hilversum, 2006) 201, 202.

¹⁶ Waegemans, *De tsaar van Groot-Rusland in de Republiek*, 108, 109.

was. Een tweede persoon die opnieuw vereerd werd met een bezoek van de tsaar was Frederik Ruysch. Zijn gehele collectie werd door de tsaar opgekocht. Albert Seba had bemiddeld bij deze koop. Seba was een apotheker, groothandelaar in medicijnen en verzamelaar. Peter had hem nog niet eerder ontmoet, maar had al langere tijd contact met hem doordat Seba sinds 1711 hofleverancier was voor de Russische apotheek. De collectie van Seba zelf was ook omvangrijk en al in januari 1716 had de tsaar besloten deze te kopen.¹⁷ Peter deed veel Nederlandse steden aan tijdens zijn tweede verblijf. Zo bezocht hij Utrecht en Den Haag. Bovendien bezocht hij, hoewel hier onzekerheid over is, ook Leiden. Hij bekeek hier de Hortus botanicus, de academie en de bibliotheek.¹⁸ In Leiden raakte Peter ook onder de indruk van de tuinen van Pierre de la Court van der Voort, die een kunstverzamelaar werd voor de tsaar.¹⁹ Vervolgens verbleef Peter enkele dagen in Rotterdam, terwijl Catherina in Amsterdam bleef. Daarna trok de tsaar naar Frankrijk, waar hij gedurende drie maanden verbleef. Eind juli kwam Peter aan in Maastricht en reisde vervolgens weer terug naar zijn vrouw in Amsterdam. Witsen was ten tijde van Peters tweede bezoek aan de Republiek al een bejaarde man. De oud-burgemeester van Amsterdam overleed 10 augustus 1717. De tsaar was aanwezig aan het sterfbed van zijn oude en goede vriend, maar niet bij zijn begrafenis. Begin september vertrokken Peter en zijn gevolg uit Amsterdam, op zijn terugreis stopte hij nog kort in Bergen op Zoom, Dordrecht en Nijmegen.²⁰



Figuur: Aantekeningen van tsaar Peter in het gastenboek van Frederik Ruysch. Bron: J. Driessen-van het Reve, *De Kunstkamera van Peter de Grote: de Hollandse inbreng, gereconstrueerd uit brieven van Albert Seba en Johann Daniel Schumacher uit de jaren 1711-1752* (Hilversum, 2006) 120.

Culturele gevolgen

Zoals ik in de inleiding al vermeld heb, vat ik de term cultuur in dit geval in ruimere zin op en plaats ik ook een deel van de wetenschap eronder. De wetenschap wordt in de tijd van tsaar Peter I vaak gezien als een kunst en vaak wordt het ook tentoongesteld. Naast Ruysch is een ander goed voorbeeld de Kunstkamera. Peter wilde dat de Russen wetenschappelijke kennis op deden in de Kunstkamera, maar toch zit het woord 'kunst' in de naam van het gebouw, waardoor het valt onder cultuur. Hieruit blijkt dat, zeker in deze periode, de grens waar cultuur stopt en wetenschap begint niet duidelijk is. Een van de meest directe en tastbare culturele gevolgen van de reizen naar de Republiek was het opkopen van collecties van verschillende Nederlandse intellectuelen en verzamelaars. Grote collecties die Peter aankocht waren die van Ruysch, Seba en Maria Sibylla Merian. De collectie van tekeningen van Merian werd in 1717 opgekocht. De kunstenares was in januari van dat jaar overleden. Twee boeken van de collectie kwamen in de Kunstkamera terecht. De dochter van Merian, Dorothea Maria, trad met haar man, de Zwitser Georg Gsell in 1716 in Russische dienst en verhuisde naar Sint-Petersburg. Dorothea Maria gaf tekenles in de Russische hoofdstad.²¹ In Utrecht heeft de tsaar gemmen en antieke olielampjes opgekocht van Nicolaas Chevalier.²² Waegemans stelt terecht dat Peter ook de omvangrijke collectie van zijn overleden vriend Nicolaas Witsen wilde bemachtigen.²³ De weduwe van Witsen werkte hier echter niet aan mee en de collectie is helaas uiteengevallen. Albert Seba was van uitermate groot belang als bemiddelaar bij het aankopen van collecties. De collecties die Seba hielp aankopen zouden de kern gaan vormen van de Kunstkamera. De apotheker en verzamelaar prees de collectie van Ruysch aan en adviseerde de tsaar deze op te kopen, wat Peter ook deed. Naast die van Ruysch was een andere belangrijke collectie die Seba onder de aandacht bracht die van zichzelf. Uiteindelijk wist hij Peter te overtuigen en werd zijn collectie ook opgekocht. De collecties van Seba en Ruysch waren de reden tot het bouwen van de Kunstkamera. De kern van het nieuwe museum is Nederlands en dus is de Nederlandse invloed zeer groot, vooral ten tijde van en kort na de dood van Peter I. Een ander direct gevolg was het in Russische dienst nemen van Nederlanders. Hoewel er veel scheepsbouwlieden in dienst werden genomen, ligt de focus hier vooral op de intellectuelen die werden geworven. Een daarvan was de arts Nicolaas Bidloo, die ten tijde van het Grote Gezantschap in Russische dienst kwam. In 1702 werd Bidloo zelfs lijfarts van Peter.

¹⁷ Waegemans, *De tsaar van Groot-Rusland in de Republiek*, 60.

¹⁸ Ibidem, 112, 118, 183.

¹⁹ Kistemaker, *Peter de Grote*, 118.

²⁰ Waegemans, *De tsaar van Groot-Rusland in de Republiek*, 170-174, 188, 210-212.

²¹ Kistemaker, *Peter de Grote*, 61, 62.

²² Driessen-van het Reve, *Kunstkamera*, 236.

²³ Waegemans, *De tsaar van Groot-Rusland in de Republiek*, 63.

Een ander belangrijk persoon was Adriaan Schoonebeeck, die Peter tijdens zijn bezoek aan de Wilde in 1697 ontmoette. Schoonebeeck werd etsleraar van de tsaar in Amsterdam en trad in 1698 in Russische dienst, samen met zijn stiefzoon Pieter Picaert. In Rusland maakte Schoonebeeck onder andere prenten van militaire overwinningen van Peter.²⁴ De prentkunst diende als propaganda. Schoonebeeck werkte de rest van zijn leven in Moskou in het *oroezjenaja palata*, het wapenhof, een complex met vele ateliers. Hij werd daar hoofd van het graveeratelier. Zijn taken waren opdrachten van de tsaar uitvoeren en Russische leerlingen onderwijzen. Op het gebied van boeken was de Nederlandse invloed op de Russische cultuur groot. Het eerste naar het Russisch vertaalde boek uit Amsterdam kwam naar Rusland in 1699. Al snel werden boeken, waaronder ook Nederlandse, in Moskou zelf in het Russisch gedrukt, met boekdrukmaterieel uit de Republiek.²⁵ Amsterdam had een groot aandeel in de Russische boekenmarkt ten tijde van de eeuwwisseling. De Nederlandse invloed was hier zeer groot, zowel door verspreiding en vertaling van Nederlandse boeken, als door het gebruik van Nederlands boekdrukmaterieel. Ook wat betreft de taal op zich heeft de Republiek grote invloed gehad. Peter wilde Nederlands invoeren als tweede taal en zelf sprak hij volgens de bronnen matig tot zeer goed Nederlands. Vele boeken werden ook gedrukt in beide talen om zo de Russische lezer bekend te laten worden met het Nederlands.²⁶ De Russische taal kent tot op de dag van vandaag vele Nederlandse invloeden.

Belangrijk voor dit artikel is de uitspraak die Peter deed over Sint-Petersburg: 'Als god mij tijd van leven geeft, maak ik van Petersburg een tweede Amsterdam'. Hieruit blijkt de grote bewondering die Peter had voor de Nederlandse hoofdstad.

In 1712 riep Peter Sint-Petersburg uit tot hoofdstad van Rusland. De stad is in een kleine twintig jaar uit het niets opgebouwd met behulp van dwangarbeid. De tsaar maakte een uitdrukkelijk statement door zijn nieuwe hoofdstad te plaatsen in een op Zweden veroverd gebied. Belangrijk voor dit artikel is de uitspraak die Peter deed over Sint-Petersburg: 'Als god mij tijd van leven geeft, maak ik van Petersburg een tweede Amsterdam'.²⁷ Hieruit blijkt de grote bewondering die Peter had voor de Nederlandse hoofdstad. Bij de tentoonstelling in 2013 in het Hermitage in Amsterdam, 'Peter de Grote: Een bevlogen tsaar', werd verder ingegaan op Hollandse kenmerken van de stad. De huizen in Sint-Petersburg staan net als in Amsterdam op palen en ook de interieurs hebben Hollandse elementen. Qua uiterlijk zou de stad echter meer Frans of Italiaans ogen. Bovendien bestaan de Amsterdamse huizen al lange tijd niet meer.

Conclusie

Gesteld mag worden dat tsaar Peter I een hoge pet op had van de cultuur van de Republiek. Hij verbleef twee keer voor langere tijd in ons land en sprak het Nederlands als enige taal buiten het Russisch. Toch was de Republiek op haar beurt niet alleen maar blij met de verblijven van de tsaar. Bovendien was men in Rusland zelf ook niet verheugd over de reizen van Peter. Dit had alles te maken met de kosten die de reizen en verblijven met zich mee brachten. Toch is de relatie tussen Rusland en Nederland nooit zo sterk geweest als ten tijde van tsaar Peter I. Hij kwam in contact met vele Nederlandse intellectuelen, door wie hij soms geïnspireerd werd. Hij nam meerdere ideeën, collecties en instrumenten van Nederlandse intellectuelen, en soms de intellectuelen zelf ook, mee naar zijn vaderland. Nederland is nog altijd trots op de bezoeken van de Russische tsaar; in veel Hollandse steden is de herinnering aan het bezoek van Peter vastgelegd in straatnamen, inscripties en standbeelden, maar in hoeverre heeft de Republiek het Rusland van Peter I de Grote op cultureel gebied beïnvloed? Twee zaken laten duidelijk de culturele invloed van de Republiek op Rusland zien. Dit zijn de Nederlanders die in Russische dienst traden en de Nederlandse collecties die opgekocht zijn. Op cultureel gebied waren dit onder andere handelaars, architecten en kunstenaars. Zij hebben een aandeel gehad in de culturele vorming van Rusland en met name Sint-Petersburg. De huizen in Sint-Petersburg waren op Amsterdamse wijze gebouwd en het interieur was Nederlands. Peter wenste, naar zijn eigen woorden, van Sint-Petersburg een tweede Amsterdam te maken. De belangrijkste Russische aankopen in Nederland waren de collecties van Seba en Ruysch. Deze collecties waren de reden tot het bouwen van de Kunstkamera. De Kunstkamera had een educatieve functie. Het werd het centrum van een nieuw soort wetenschapsbeoefening, waarvan de collecties van Seba en Ruysch aan de basis lagen, die dus Nederlands waren. Het Museum op het Vasiljevski-eiland is het meest duidelijke voorbeeld van Nederlandse culturele invloed op Rusland. Toch werd dit na verloop van tijd minder. Andere Westerse landen, Frankrijk en Duitsland, kregen later grote invloed op de Kunstkamera. Bovendien werd het meer Russisch, omdat er steeds meer verzamelingen van Russen werden opgenomen. Dit geldt ook voor de rest van Sint-Petersburg. Zo hebben bijvoorbeeld de huizen naar Amsterdams model plaatsgemaakt voor nieuwe woningen zonder Nederlandse invloed. Sint-Petersburg is nog steeds voor Russische begrippen een westers ogende stad, maar de Nederlandse invloed die sterk aanwezig was in de tijd van Peter I is drastisch verminderd. Ten tijde van Peter de Grote werd Rusland, met name Sint-Petersburg, in grote mate beïnvloed door de Republiek. Peter maakte gebruik van

²⁴ Driessen, *Russen en Nederlanders*, 87-89.

²⁵ Driessen-van het Reve, *Kunstkamera*, 133.

²⁶ Driessen, *Russen en Nederlanders*, 91-94.

²⁷ Androsov, *Peter de Grote*, 142.

Nederlandse vaardigheden en arbeiders waar hij dacht dat het nodig en nuttig voor Rusland was. Hoewel de Republiek Peter zeer lief was, liet hij zich ook beïnvloeden door andere Westerse landen wanneer hij meende dat het gunstig was voor Rusland. Na de dood van Peter de Grote en onder zijn opvolgers werd de Nederlandse invloed steeds kleiner. Haar plaats werd ingenomen door de nieuwe grootmachten Duitsland en Frankrijk. Desalniettemin is de grote invloed die het kleine Nederland op het reusachtige Rusland had zeer opzienbarend en dat zal het altijd blijven.

Literatuur

Androsov, S., ed., *Peter de Grote: een bevlogen tsaar* (Amsterdam 2013).

Brolsma, U., *Peter de Grote in Zaandam* (Zaandam 1990).

Driessen, J., *Russen en Nederlanders: uit de geschiedenis van de betrekkingen tussen Nederland en Rusland, 1600-1917* (Den Haag 1989).

Driessen, J., *Tsaar Peter de Grote en zijn Amsterdamse vrienden* (Utrecht 1996).

Driessen-van het Reve, J., 'Wat tsaar Peter de Grote (1672-1725) leerde van Holland en de Hollanders', *Leidschrift*, 24:2, (2009) 15-33.

Driessen-van het Reve, J., *De Kunstkamera van Peter de Grote: de Hollandse inbreng, gereconstrueerd uit brieven van Albert Seba en Johann Daniel Schumacher uit de jaren 1711-1752* (Hilversum 2006).

Kistemaker, R., ed., *Peter de Grote en Holland* (Bussum 1996).

Raptschinsky, B., *Peter de Groote in Holland, 1697-1698* (Zutphen 1925).

Waegemans, E., *De tsaar van Groot-Rusland in de Republiek: De tweede reis van Peter de Grote naar Nederland (1716-1717)* (Groningen 2013).

THEMATIJDSCRIFTEN

‘Een spannend concept voor een abonnement’ - NRC

Stichting ThemaTijdschriften is opgericht in 2010 en heeft als doel: het uitbrengen van tijdschriften met een thema, ter verrijking van kennis op het gebied van cultuur, samenleving en wetenschap.



Inmiddels zijn er 13 ThemaTijdschriften verschenen, waaronder:

1812 – over een roemruchte veldtocht naar Rusland



BEGRAVEN is zo gek nog niet – over een oud lijkbezorgingsritueel dat dreigt te verdwijnen in tijden van crematie en crisis

GrachtenGeheimen – onbekende verhalen uit de 400 jaar lange geschiedenis van de Amsterdamse grachtengordel



Nu in de winkel: **Nederland-Rusland** – over de 400 jaar ‘warme’ betrekkingen tussen de 2 landen

**Half december verschijnt:
1813 – 200 jaar koninkrijk**



Alle ThemaTijdschriften zijn nog verkrijgbaar
www.thematijdschriften.nl



Alleen maar een *Nazibraut*?

Het ingesleten beeld versus de harde realiteit.

Na de dubbele zelfmoord van haar twee mannelijke handlangers Uwe Mundlos en Uwe Böhnhardt, is Beate Zschäpe als enige kopstuk over van de rechtsextremistische terroristencel de Nationalsozialistische Untergrund (NSU). Zij wordt verdacht van betrokkenheid bij tien moorden, twee bomaanslagen en vijftien gewapende roofovervallen. De lugubere dvd's waarop de NSU de moorden opeist, de bruutheid van de moorden alsmede Beate's politiefoto die sinds november 2011 in alle media is gepubliceerd, dragen bij aan ons beeld van deze vrouw. Echter, wanneer Beate op maandag 6 mei in de rechtszaal verschijnt, zien wij geen provocerende jonge vrouw, geen meeloopster, met hakenkruis tatoeages, weggeschoren haren, bomberjack en zwarte kisten, maar een keurig verzorgde vrouw. Zij lijkt eerder op onze vriendelijke buurvrouw dan op een neonazi.



Figuur 1: Beate Zschäpe. Bron: www.vebidoo.de/

Wat haar rol binnen de cel precies was is nog niet duidelijk, maar in de eerste berichtgevingen van de media wordt zij omschreven als de *Nazibraut* (Nazi-bruid). Verschillende experts, waaronder journalist Rena Kenzo, bekritisieren dit label en betogen dat er bewijs is dat Zschäpe een onafhankelijke en actieve neonazi is, niet slechts een aanhangsel van één van de (of beide) mannelijke leden van de cel.¹ Het beeld van onder andere de media en de autoriteiten dat neonazi vrouwen slechts willoze slachtoffers of passieve meeloopsters zouden zijn, past in een jarenlange trend. In dit artikel betoog ik dat dit clichébeeld van de neonazi vrouw als passieve moederkloek of als willoos slachtoffer, ondergeschikt aan haar skinhead partner, achterhaald is. Haar op deze wijze te benaderen is een gevaarlijke onderschatting. Onderzoek naar de positie van vrouwen in het (neo) nazisme is betrekkelijk nieuw, pas sinds de begin jaren 90 wordt er serieus academisch en journalistiek onderzoek naar gedaan. Historici als Claudia Koonz beargumenteren dat nazivrouwen te lang zijn beschouwd of als slachtoffer van het nazisme of als passieve toeschouwers zonder prominente rol. Nazivrouwen waren massa's 'Eva Brauns' met hier een daar een 'Leni Riefenstahl' en misschien een 'Irma Giese' (bewaakster in Auschwitz).² Onderzoek van Koonz betoogt dat dit beeld niet juist is; ondanks het gebrek aan officiële politieke macht, speelden vrouwen wel degelijk een belangrijke

rol. Als moeders van het volk waren zij verantwoordelijk voor het opvoeden van hun kroost volgens nazistische overtuiging. Als welzijnswerksters in opdracht van de NSDAP droegen vrouwen bij aan het vergroten van maatschappelijke steun. Het waren moeders en huisvrouwen die Joodse winkels boycotten, en leraressen, sociaal werksters en verpleegsters die de namen doorgaven van zogenaamde 'Untermenschen'.³

Historici als Claudia Koonz beargumenteren dat nazivrouwen te lang zijn beschouwd of als slachtoffer van het nazisme of als passieve toeschouwers zonder prominente rol. Nazivrouwen waren massa's 'Eva Brauns' met hier een daar een 'Leni Riefenstahl' en misschien een 'Irma Giese'

Het (neo)nazisme is sinds de jaren '30 van de vorige eeuw nooit compleet verdwenen. In het democratische West-Duitsland richtten sommige voormalige SS-mannen al snel na de oorlog veteranenorganisaties op. Zij zetten hun Hitlerverering voort, ontkenden de omvang van de Jodenvervolgung en verheerlijkten het Derde Rijk.⁴ De West-Duitse regering probeerde deze ontwikkeling in te dammen door het aannemen van wetten die het ontkennen van de Holocaust strafbaar stelden en die het mogelijk maakten neonazistische partijen te verbieden door te stellen dat zij de Duitse grondwet bedreigden. De verwachting was dat de tijd af zou rekenen met de laatste stuip trekking van het nazisme. Echter, tijdens de turbulente jaren '60 en '70 stak een nieuwe generatie nazi's de kop op. Op politiek vlak werden er nieuwe rechtsextremistische partijen opgericht zoals de *Nationaldemokratische Partei Deutschland* (NPD) en de militante neonazi scene kreeg vorm in de oprichting van

¹ 'Es wird unterschlagen das sie mittäterin war' Rena Kenzo zur berichterstattung über die Rechtsextremistin Beate Zschäpe, *freie-radios.net*, audio portal of community radios, online geluidsmateriaal: www.freie-radios.net/44753 (7-1-2013).

² C. Koonz, *Mothers in the fatherland, women, the family and Nazi politics*, (New York 1987) 3.

³ Idem, 7.

⁴ F. Nicholas, *the voice of modern hatred* (USA 2001), 66-68.

verschillende vrije bewegingen, de zogenaamde Kameradschaften. De aanhang van deze nieuwe generatie neonazi's bestond voor het merendeel uit mannen en kwam uit de economisch zwakkere regio's met lage inkomens. Vrouwen kwamen voornamelijk mee met hun partners.⁵ In het socialistische Oost-Duitsland was geen ruimte voor openlijke politieke oppositie en er waren dan ook geen extreemrechtse politieke partijen zoals in het westen. Het communistische regime benaderde het fascisme als het onvermijdelijke gevolg van kapitalisme en het communisme als enige remedie.⁶ In de jaren '80, toen het regime steeds meer scheuren begon te vertonen, werd het verzet tegen het regime meer en meer zichtbaar. Verschillende subculturen zoals rechtsextremistische skinheads, hooligans en neonazi *heavy metal* bands organiseerden zich in ondergrondse, militante *Wehrsportgruppen*. Deze rechtsextremistische jongeren kwamen niet uit achtergestelde gebieden zoals in het westen. Zij waren op zoek naar een eigen identiteit en verzetten zich tegen het conformisme hun ouders. De staat erkende het bestaan van dergelijke groepen niet, aangezien dit zou betekenen dat het fascisme ook op kon komen in hun socialistische heilstaat.⁷ Na de Duitse eenwording is een enorme toename van rechtsextremistisch geweld zichtbaar. De brandstichtingen in vluchtelingenhuizen in Möln en Solingen in 1992 en 1993 en de rellen in Rostock van 1992 vormen hier slechts enkele voorbeelden van. De hiervoor verantwoordelijke militante neo-Nazi scene van de jaren '90 werd voornamelijk gedomineerd door mannen met *bomberjacks*, kaalgeschoren koppen en honkbalknuppels.⁸ Meiden kwamen ook wel voor, maar dat waren meestal 'vriendinnen van' en zij werden veelal behandeld als seksobjecten. Sinds 2003 is een verbreding te zien in de neonazi scene met de oprichting van de Autonome Nationalisten (AN) of het *Nationalen Schwarzer Block*. Deze 'Autonomen' zien er qua kleding meer uit als de links autonomen uit de jaren '80 dan de skinheads van de jaren '90. Ook in hun overtuiging vertonen zij sterke overeenkomsten; zij zijn antidemocratisch, antikapitalistisch en anti-imperialistisch. De AN zijn bijzonder provocerend en gewelddadig, zowel tegen de politie als tegen politieke tegenstanders. Autonome Nationalisten zijn een zeer snel groeiende beweging en vormen nu al meer dan 20 procent van de neonazi scene in Duitsland.⁹ Rechtsextremistische meiden die zich niet thuis voelen in het conservatieve rechts vinden binnen de AN hun plaats. Vrouwen die vooraan lopen tijdens betogingen van de AN vormen dan ook geen uitzondering.¹⁰ De *Nationaldemokratische Partei*

Deutschland (NPD) is momenteel de grootste rechtsextremistische politieke partij in Duitsland en wordt voornamelijk door mannen geleid. Sinds 2006 is er een aparte tak voor vrouwen die niet alleen bestaat uit vrouwen, maar die ook alléén door vrouwen wordt geleid, de *Ring Nationaler Frauen*. In de beginjaren van de NPD speelden vrouwen veelal een aan mannen ondergeschikte rol. Tijdens bijeenkomsten waren zij verantwoordelijk voor het snijden van de cake, het uitdelen van flyers en het werven van nieuwe leden. De vrouwen in de RNF zijn vaak hoog opgeleid en moeder, hun functies variëren van het bemannen van informatiestands tot het organiseren van, en spreken tijdens bijeenkomsten. Hun slogan luidt: '*Deutschland ist auch Frauensache!*'.¹¹



Figuur 2: Vrouwen op de voorgrond bij NPD. Bron: www.dw.de

Deze nieuw verworven onafhankelijkheid is terug te leiden tot 1991, toen de eerste onafhankelijke neonazi vrouwenbeweging werd opgericht; de *Skingirl Freundeskreis Deutschland* (SFD). Deze onafhankelijke vrouwen verzetten zich tegen het patriarchaat dat de neonazi scene kenmerkte. Zij lieten zien dat zij niet slechts een aanhangsel van mannen waren maar zelfstandige, onafhankelijke individuen. Deze vrouwen richtten werkgroepen op voor moeder en kind en organiseerden liefdadigheidswerk om kinderarmoede en geweld tegen vrouwen te bestrijden. Zij benadrukten het Germaanse principe van gelijkheid tussen mannen en vrouwen. De SFD ging echter niet zo ver als het aanvallen van de maatschappelijke structuren of het aanvallen van mannen zoals de feministen van de jaren '60. Zij zagen zich niet als *Schlägerweibern* (mannen in rokken) of als *Emanzen* (linkse feministen) maar als trotse, sterke,

⁵ G. Braunthal, *Right-wing extremism in contemporary Germany*, 24-5.

⁶ T. Prittie, *the velvet Chancellors, a history of post-war Germany*, 68.

⁷ G. Braunthal, *Right-wing extremism in contemporary Germany*, 35-37.

⁸ R. Bitzan en B. Hans, 'Von rechten Kämpferinnen und braven Biederfrauen', Gender Killer; B. Rheims, 'Frauen in der rechtsextremen Szene', *Informations- und Dokumentationszentrum für Antirassismussarbeit in Nordrhein-Westfalen* (17-3-2011). Online tekst: www.ida-nrw.de (6-1-2013).

⁹ Bundesamt für Verfassungsschutz, *Verfassungsschutzbericht*, 2010, 61-66, online tekst: www.verfassungsschutz.de (6-1-2013).

¹⁰ L. Suermann, 'rebel without a course', in M. Dietsch, H. Kellershohn en R. Wamper, *Rechte DiskursPiraterien*, 167-170; A. Röpke en A. Speit, *Mädelsache!*, pp. 105-107; 'Autonome Nationalisten Tribute', online videomateriaal: <http://www.youtube.com/watch?v=YjCedaRNxTA>; Bundesamt für Verfassungsschutz, 'online publication 'Autonome Nationalisten' - Rechtsextremistische Militanz' (Mei 2007), online tekst: www.verfassungsschutz.de.

¹¹ R. Kenzo, 'Auf Augenhöhe? Organisationen von und für extrem rechte Frauen', *Lotta* No. 28, (Herfst 2007) 17-18; A. Röpke en A. Speit, *Mädelsache!*, 33.

onafhankelijke, nationalistische vrouwen.¹² In 2000 ging de SFD over in de *Gemeinschaft deutscher Frauen* (GdF), tegenwoordig een van de grootste onafhankelijke neonazistische vrouwenbewegingen in Duitsland. Deze vrouwen organiseren lange wandeltochten en *survival* kampen om vrouwen voor te bereiden op eventuele crises zodat, mocht het nodig zijn, vrouwen kunnen zorgen voor het overleven van het Duitse ras. Ook verzorgen zij politieke educatie voor vrouwen, uiteraard gezien vanuit de nazistische ideologie.¹³ Deze vrouwen ontkennen niet het belang van de rol van de vrouw als moeder; zij roepen hun leden op vooral meer dan drie kinderen te krijgen en deze volgens nazistische overtuiging op te voeden.¹⁴ Sinds de oprichting van de SFD in 1991 zijn veel verschillende neonazistische bewegingen opgericht door vrouwen. Soms zijn deze klein en opereren slechts zeer lokaal, soms zijn ze veel prominenter aanwezig en actief in verschillende provincies. De bewegingen lopen uiteen van traditionele, conservatieve tot radicale, bijna feministische bewegingen zoals de in 2004 opgerichte *Mädlering Thüringen*. Deze Thüringse meiden betogen dat vrouwen niet langer slechts de hoedster van de familie is, maar een gelijkwaardige partner in het publieke leven, en roepen vrouwen op zich af te zetten tegen politieke onmondigheid.¹⁵ Uit verscheidene onderzoeken van onder meer auteur Sonja Balbach en prof. dr. Ursula BirsI blijkt dat een groot deel van de nieuwe generatie neonazimeiden niet bereid is haar baan volledig op te geven op het moment dat zij kinderen krijgt. Veel neonazi vrouwen, van niet-publiek actief tot vrouwelijke leiders in de RNF, delen de opvoeding van hun kinderen met hun partner, terwijl zij zelf werken of zich met de politiek bezig houden.¹⁶ Dit wekt de verwachting dat deze jongere, moderne, door emancipatie beïnvloedde nieuwe generatie neonazi vrouwen zich niet zou kunnen vinden in het neonazisme dat een rolverdeling betoogt dat zo sterk indruist tegen hun eigen zelfbeeld. Waarom voelen zij zich dan toch zo sterk aangetrokken tot het Nationaal Socialisme?

Verscheidene experts hebben zich bezig gehouden met dit vraagstuk. Uit onderzoek van sociologe prof. dr. Renate Bitzan, gespecialiseerd in gender en rechtsextremisme, onder vrouwelijke leden van de rechtsextremistische partij de *Republikaner* in de jaren '90 blijkt dat vrouwen zich voornamelijk tot de partij aangetrokken voelden vanwege hun racistische en nationalistische overtuiging.

Traditionele ideeën over mannen en vrouwen speelden niet altijd een rol. Sommige van deze vrouwen hadden zelf geen kinderen of waren niet getrouwd. Anderen waren gescheiden en het merendeel van deze vrouwen werkte.¹⁷

Uit onderzoek van sociologe prof. dr. Renate Bitzan onder vrouwelijke leden van de rechtsextremistische partij de Republikaner in de jaren '90 blijkt dat vrouwen zich voornamelijk tot de partij aangetrokken voelden vanwege hun racistische en nationalistische overtuiging.

Prof. dr. Ursula BirsI deed dezelfde bevindingen in latere onderzoeken en voegde daaraan toe dat veel vrouwen handelden uit antidemocratische overtuiging.¹⁸ Journaliste Renate Feldmann voegt hier aan toe in de documentaire 'Neonazistinnen' dat vrouwen, net als mannen, actie zoeken en zich af willen zetten tegen de maatschappij.¹⁹ Politicoloog prof. Joyce Mushaben noemt onder meer, naast bovengenoemde beweegredenen, angst en haat jegens buitenlanders als belangrijke drijfveer.²⁰ Uit deze onderzoeken blijkt ook dat een deel van de neonazivrouwen zich juist wel aangetrokken voelt tot het Nationaal Socialisme vanwege de traditionele rolverdeling en de herwaardering van de rol van de moeder. Deze vrouwen hebben een gedesillusioneerd beeld van emancipatie en de harde kapitalistische arbeidsmarkt en zoeken geborgenheid en bescherming. Het merendeel van de neonazivrouwen is actief aangaande familiezaken. Zij lopen vooraan tijdens demonstraties tegen kindermisbruikers, tijdens waken voor vermiste of vermoorde kinderen en bij betogingen waarbij de regering wordt opgeroepen harder in te grijpen bij seksmisdrijven. De rechtsextremistische NPD focust zich sinds 2009 steeds meer op die verantwoordelijkheid van de regering en benadrukt hoe de regering faalt in het beschermen van Duitse vrouwen en kinderen. Verscheidene onderzoekers en journalisten, alsook politieke tegenstanders, wijzen erop dat partijen als de NPD inspelen op de angst van vrouwen voor de veiligheid van zichzelf en hun kinderen om zo een maatschappelijk draagvlak te creëren voor hun ideeën.²¹ Met de zogenaamde modernisering en verbreding van de neonazi scene zien we een toename van het aantal

¹² K. Dohring en R. Feldmann, 'Akteurinnen und Organisationen', in: braune Schwestern?, pp. 19-20; B. Rheims, 'Frauen in der rechtsextremen Szene', IDA-NRW.

¹³ G. Braunthal, *Right-wing extremism in contemporary Germany*, 96; www.g-d-f.de

¹⁴ A. Röpké en A. Speit, *Mädelsache!*, 72-91; www.g-d-f.de; R. Bitzan, 'Feminismus von rechts?' in M. Dietsch, H. Kellershohn and R. Wamper, *rechte Diskurspiraterien*, p. 126.

¹⁵ A. Röpké en A. Speit, *Mädelsache!*, 132-134; R. Bitzan, 'Feminismus von rechts?', in U. BirsI, *rechtsextremismus und gender*, 127, B. Rheims, 'Frauen in der rechtsextremen Szene', IDA-NRW.

¹⁶ U. BirsI, *Rechtsextremismus: weiblich – männlich? Eine Fallstudie* (Germany, 1994) 281-287; B. Rheims, 'Frauen in der rechtsextremen Szene', IDA-NRW; J. M. Mushaben, 'the rise of femi-Nazis? Female participation in right-extremist movements in unified Germany', in: *German politics*, vol. 5, No.2, (Augustus 1996) 240-261, 256.

¹⁷ R. Bitzan, 'Reinrassige Mutterschaft versus Nationaler Feminismus' - Weiblichkeitskonstruktionen in Publikationen extrem rechter Frauen' in: U. BirsI, *rechtsextremismus und gender*, 122.

¹⁸ U. BirsI, *Rechtsextremismus: weiblich-männlich*, 188-210.

¹⁹ Documentaire Neonazistinnen, online beeldmateriaal: <http://extratorrent.com/torrent/818887/Neonazistinnen+-Frauen+in+der+Rechten+Szene.html> (5-1-2012).

²⁰ J. M. Mushaben, 'the rise of femi-nazis', Female participation in right-extremist movements in unified Germany', in: *German Politics*, Vol. 5, No. 2, (August 1996) pp.240-261, 245-47.

²¹ A. Röpké en A. Speit, *Mädelsache!*, 163-166.



Figuur 3: Vrouwen in extreem-rechtse bewegingen. Bron: <http://www.tagesschau.de>

neonazi vrouwen. Recente schattingen tonen aan dat vrouwen nu 20 procent vormen van het totaal aantal neonazi's, dat in 2011 volgens de Duitse autoriteiten op ongeveer 6.000 personen lag.²²

Conclusie

Het ingesleten beeld van de neonazi scene is dat deze beheerst wordt door mannen met kale koppen, honkbalknuppels en bomberjacks. Vrouwen zijn ofwel moederkloeken, ofwel meelopers met hun skinhead mannen, passief en verstrikt in het neonazi web. Echter, zoals hierboven is betoogd, komt dit beeld niet overeen met de werkelijkheid. Sinds de jaren '90 zijn vrouwen steeds vaker onafhankelijk actief. Vrouwen zijn niet langer 'de vrouw van' een neonazi, maar een 'neonazivrouw', een wezenlijk verschil. Zij richten hun eigen onafhankelijke organisaties op en bepalen hun eigen agenda. Met de verbreding en modernisering van de scene is ook het gezicht van de neonazivrouw meer divers geworden. Niet langer bepalen skinheads met hun agressieve vrouwonvriendelijke heavy-metal muziek de militante scene, maar maatschappijkritische jongeren zonder vaste dresscode, die luisteren naar muziek uiteenlopend van ska tot hip hop tot metal. Mede doordat de scene vrijer is geworden blijkt deze ook toegankelijker voor vrouwen. We zien meiden meelopen in de voorste linies van betogingen van de Autonome Nationalisten, sommige gekleed in zwarte hoodies en baseballcaps, anderen met een minder opvallend voorkomen.

Sinds de jaren '90 zijn vrouwen steeds vaker onafhankelijk actief. Vrouwen zijn niet langer 'de vrouw van' een neonazi, maar een 'neonazivrouw', een wezenlijk verschil. Zij richten hun eigen onafhankelijke organisaties op en bepalen hun eigen agenda.

Het gevaar van neonazi vrouwen is tweezijdig. Aan de ene kant is door de verbreding en modernisering van de scene het aantal neonazi vrouwen toegenomen. Deze ontwikkeling alleen al maakt dat zij een dreiging vormen voor de democratische samenleving. Aan de andere

kant passen deze vrouwen niet in het bestaande beeld van de neonazi scene waardoor zij door de maatschappij en de autoriteiten worden onderschat. Zij hebben hierdoor een grote bewegingsvrijheid en kunnen makkelijk infiltreren in organisaties. Veel van deze vrouwen zijn actief als overblijfsmoeders en op crèches en kunnen zo het nazistische gedachtegoed verspreiden onder kinderen, de basis van de samenleving. Het gevaar van de onderschatting van de rol van neonazi vrouwen zien we terug in Beate Zschäpe's geval; zij bezorgde de NSU een sociaal alibi dat er aan heeft bijgedragen dat deze lang onder de radar van de politie en instanties kon opereren. Bewoners trokken niet aan de bel en zagen weinig verdachts in het drietal, wat voor een groot deel Beate's werk was. Tevens huurde zij de campers en bestelbusjes die de Uwe's gebruikten voor hun overvallen en moordpartijen. Omdat zij een vrouw was, was zij minder verdacht. Omdat Beate nog altijd zwijgt over haar werkelijke rol binnen de NSU, weten we niet in hoeverre zij zelf betrokken was bij de moordpartijen, maar dat zij niet slechts het vriendinnetje was van de Uwe's, een willoos slachtoffer, verstrikt geraakt in het web van de neonazis, is duidelijk.

Bibliografie

Antifascistische Frauennetzwerk, Forschungsnetzwerk Frauen und Rechtsextremismus, Braune Schwestern?, *Feministische Analysen zu Frauen in der extremen Rechten* (Hamburg 2005).

Birsl, U., *Rechtsextremismus und gender*, (Europa, 2011).

Birsl, U., *Rechtsextremismus: weiblich – männlich? Eine Fallstudie* (Duitsland, 1994).

Bitzan, R. en B. Hans, 'Von rechten Kämpferinnen und braven Biederfrauen, Frauen und Rechtsextremismus – Ein Überblick', 'Gender Killer, Texte zu Feminismus und Politik (20-12-1998). Online tekst, 7-1-2013 van www.nadir.org/nadir/archiv/Feminismus/GenderKiller/gender_9.html

Bundesamt für Verfassungsschutz, *Verfassungsschutzbericht*, 2010, online tekst: www.verfassungsschutz.de (6-1-2013).

Bundesamt für Verfassungsschutz, 'online publicatie 'Autonome Nationalisten' – Rechtsextremistische Militanz' (Mei 2007), online tekst: www.verfassungsschutz.de.

²² A. Speit, Unterschätze weibliche neonazis, Deutsch, weiblich, militant, *Taz.de* (18-11-2011) Online tekst: www.taz.de/!82130/; A. Röpke and A. Speit, *Mädelsache; braune Schwestern?*; Documentaire *Neonazistinnen*, online beeldmateriaal: <<http://extratorrent.com/torrent/818887/Neonazistinnen+-Frauen+in+der+Rechten+Szene.html>> 5-1-2012; <http://www.verfassungsschutz.de/embed/vsbericht-2011.pdf>, p. 56.

²³ Documentaire "Neonazistinnen", online videomateriaal <<http://extratorrent.com/torrent/818887/Neonazistinnen+-Frauen+in+der+Rechten+Szene.html>> 5-1-2012; *Frauen in der NPD, Mona Lisa tv*, online videomateriaal: <<http://www.youtube.com/watch?v=pHJowLcHj3Q&feature=related>> 6-12-2012

Braunthal, G., *Right-wing extremism in contemporary Germany* (UK 2009).

Dietsch, M., H. Kellershohn en R. Wamper, *Rechte DiskursPiraterien, Strategien der Aneignung linker Codes, Symbole und Aktionsformen* (Münster 2010).

Kenzo, R., 'Auf Augenhöhe? Organisationen von und für extrem rechte Frauen', *Lotta* No. 28, (Herfst 2007).

Koonz, C., *Mothers in the fatherland, women, the family and Nazi politics* (New York 1987).

Mushaben, J. M., 'the rise of femi-Nazis? Female participation in right-extremist movements in unified Germany', in: *German politics*, vol. 5, No.2, (Augustus 1996) 240-261.

Nicholas, F., *The voice of modern hatred* (USA 2001).

Prittie, T., *The velvet Chancellors, a history of post-war Germany* (London 1979).

Rheims, B., 'Frauen in der rechtsextremen Szene', *Informations- und Dokumentationszentrum für Antirassismusbearbeitung in Nordrhein-Westfalen* (17-3-2011). Online tekst: www.ida-nrw.de (6-1-2013).

Röpke, A. en A. Speit, *Mädelsache! Frauen in der Neonazi-Szene* (Berlin, 2011).

Speit, A., 'Unterschatze weibliche neonazis, Deutsch, weiblich, militant', *Taz.de* (18-11-2011) Online tekst: www.taz.de/!82130/

Beeld- en geluidsmateriaal

'Autonome Nationalisten Tribute', online videomateriaal: www.youtube.com/watch?v=YjCedaRNxTA (5-1-2012).

Documentaire 'Neonazistinnen', online videomateriaal: extratorrent.com/torrent/818887/Neonazistinnen+-+Frauen+in+der+Rechten+Szene.html (5-1-2012).

Frauen in der NPD, *Mona Lisa tv*, online videomateriaal: www.youtube.com/watch?v=pHJowLcHj3Q&feature=related (6-12-2012)

Interview Rena Kenzo, "Es wird unterschlagen das sie mittäterin war", Rena Kenzo zur berichterstattung über die Rechtsextremistin Beate Zschäpe, www.freie-radios.net/44753, audio portal of community radios, online geluidsmateriaal, (5-1-2012).



ISGESCHIEDENIS

Alles over de geschiedenis
- met name die van vandaag -
lees je op isgeschiedenis.nl

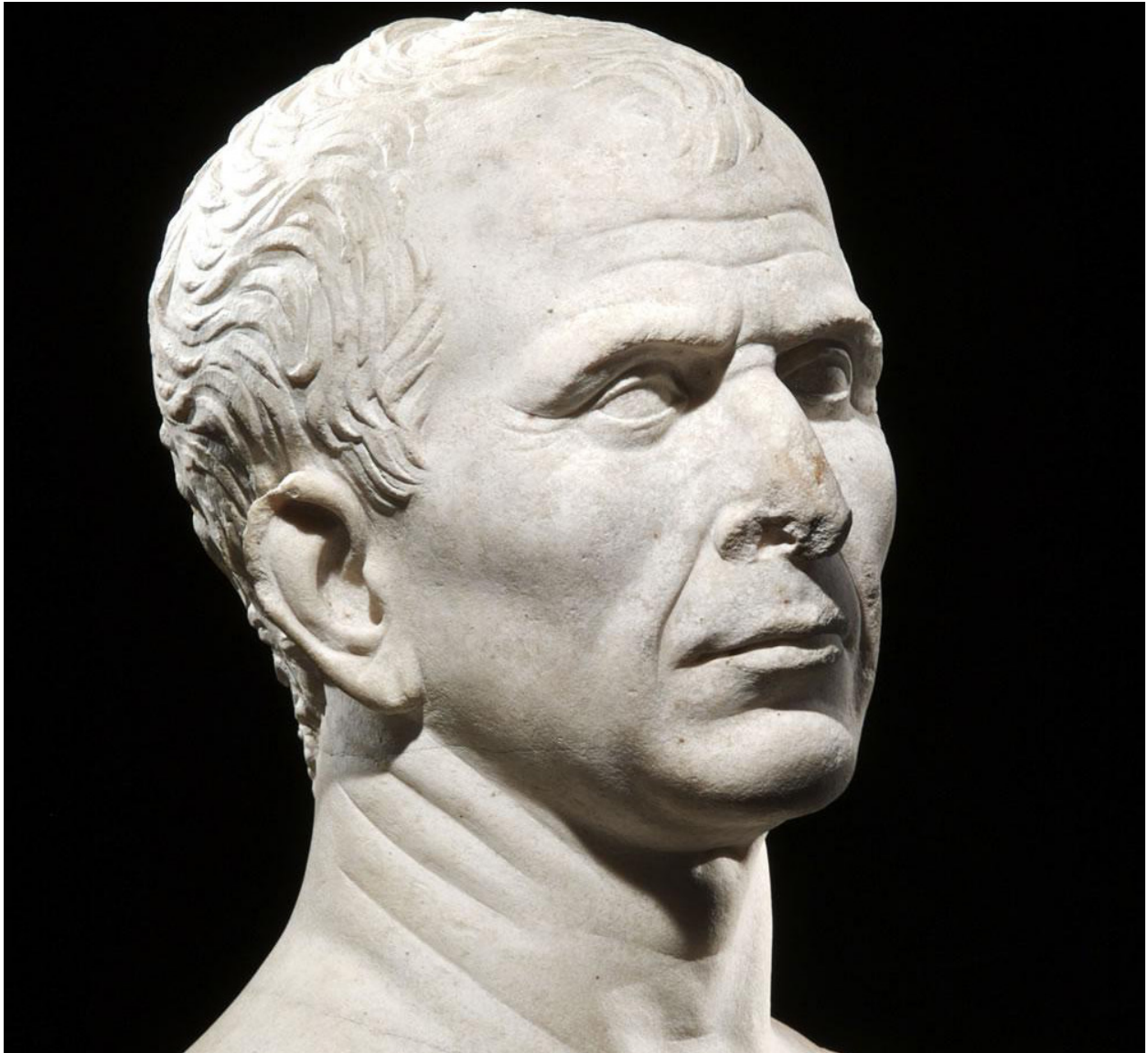


WWW.ISGESCHIEDENIS.NL

Prestatie en publiciteit

Het pad naar onze alom vertegenwoordigde roemcultuur.

De obsessie voor beroemdheden die onze maatschappij in zijn greep heeft, manifesteert zich elke dag weer in alle aspecten van ons leven. Met behulp van de media waarmee we ons leven omringen zijn ze op de voet te volgen en lijkt het soms wel of we hen beter kennen dan sommige mensen uit onze directe omgeving. Tegelijkertijd zijn de 'eisen' die aan beroemdheden worden gesteld sterk afgenomen en hebben ontwikkelingen in de mediatechnologieën roem voor iedereen bereikbaar gemaakt.¹



Figuur 1: Buste van Julius Ceasar (46 v.Chr.). Bron: www.thehistoryblog.com.

In onze alom vertegenwoordigde roemcultuur worden beroemdheden aan de lopende band gemaakt en afgedankt. Veel namen die ons door de televisie, het internet en de nieuwsbladen worden aangereikt blijven slechts kort in het publieke bewustzijn hangen voordat

zij weer door anderen worden vervangen. De enige vereiste om een beroemdheid te worden is het verwerven van publiciteit, en hiervoor is allang geen talent of een buitengewone prestatie meer nodig.² Televisieprogramma's als *Idols* en *Popstars* tonen op een vaak

¹ Dick Pels, 'Iedereen beroemd', *De Volkskrant*, 8 maart 2003.

² Gëzim Alpion, 'Media and Celebrity Culture, subjectivist, structuralist and poststructuralist approaches to mother Teresa's celebrity status', *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies* vol. 20, No. 4 (2006) 541.

pijnlijke manier aan hoezeer mensen ernaar verlangen zich bij de elite van beroemdheden te voegen. Mensen lijken tot vrijwel alles bereid te zijn om op tv te verschijnen en hun *15 minutes of fame* op te eisen. Nu zijn beroemdheden geen nieuw fenomeen in westerse samenlevingen. Ook in de klassieke oudheid liepen er mensen rond die door hun roem boven de rest van het volk uitstegen. Maar de huidige roemcultuur, zoals deze in de twintigste eeuw is opgekomen, is in de wereldgeschiedenis ongekend.³ Dat er gesproken kan worden over een roemcultuur impliceert al dat de invloed hiervan verder reikt dan de vermaakindustrie waar het zijn wortels heeft. Vrijwel alle maatschappelijke sectoren hebben de logica die voorheen aan deze branche toebehoorde in zich opgenomen. In dit artikel zal op basis van hetgeen verschillende academici hier in de afgelopen decennia over geschreven hebben de opkomst van de huidige 'roemcultuur' in westerse samenlevingen uiteengezet worden. Op basis van de sociale, maatschappelijke, culturele en economische factoren die hier aan ten grondslag liggen zal het groeiende belang dat in de loop van de afgelopen eeuwen aan beroemd zijn wordt gehecht en de veranderde denkbeelden hierover beschreven en verklaard worden. Hoewel sommige theoretici betwijfelen of de roemcultuur daadwerkelijk een nieuw fenomeen genoemd kan worden, staat het buiten kijf dat beroemdheden uit onze tijd wezenlijk van aard verschillen met hun voorlopers uit het pre-industriële tijdperk.⁴ Zo hadden Julius Caesar, Alexander de Grote en Aristoteles een eeuwigheidswaarde die voor de meeste beroemdheden die uit onze vluchtige en snelveranderende entertainmentindustrie voortgebracht worden nauwelijks meer denkbaar is. Met enkele uitzonderingen als Nelson Mandela en Martin Luther King daargelaten, blijven de meeste namen van beroemdheden vandaag de dag slechts kort in het publieke bewustzijn hangen voordat zij weer vervangen worden door nieuwe beroemdheden. Beroemdheden uit de oudheid verwierven hun roem daarentegen door heroïsche daden of dankzij buitengewone prestaties waarmee ze zich boven hun medemens verhieven. Nadat hun naam zich in het publieke bewustzijn verankerde dienden zijgeneratie op generatie als een lichtend voorbeeld en object van bewondering. Aan grootheden uit oude tijden werd zelfs een bepaald goddelijk element toegedicht dat hen in staat stelde hun stempel op de geschiedenis te drukken.⁵ Dit sprankje goddelijkheid werd zelden toegekend aan een tijdgenoot. Grote mannen en vrouwen behoorden vooral tot het verleden dat op de één of andere manier voor elke generatie glorieuzer en beter leek. Voor het verwerven van roem, wat gelijk stond aan grootheid, was vaak minstens één generatie

nodig. Wanneer iemand eenmaal tot het pantheon der halfgoden was toegetreten, had zijn of haar grootheid vervolgens de neiging met elke generatie te groeien.⁶

Ook in het verleden werden er afbeeldingen en geschriften van speciale mensen verspreid - en vaak ook gemanipuleerd - om hen in een goed daglicht te plaatsen. Media zijn daardoor altijd al essentieel geweest bij het verwerven van roem

Hoewel de basis van deze roem lag bij hetgeen iemand tijdens zijn leven had bereikt, is het te kort door de bocht om te zeggen dat dit op zichzelf voldoende voorwaarde was om zijn naam na zijn dood te laten voort leven. Hoeveel heldenmoed of intellectueel vermogen iemand tijdens zijn leven ook getoond heeft, wanneer dit niemand ter ore komt sterft de herinnering hieraan met hem. Vanaf het begin der tijden is voor het verwerven van roem daarom publiciteit nodig geweest. Volgens Hoogleraar Sociologie en Media Jessica Evans en cultuurhistoricus Leo Braudy is er daarom, ondanks het verlangen hiernaar van cultuurpessimisten, nooit een tijd geweest waarin de omvang van iemands roem een exacte afspiegeling was van zijn prestaties. Roem is volgens hen altijd al afhankelijk geweest van bemiddeling door media die iemands daden doorgaven en versterkten. Ook in het verleden werden er afbeeldingen en geschriften van speciale mensen verspreid - en vaak ook gemanipuleerd - om hen in een goed daglicht te plaatsen. Media zijn daardoor altijd al essentieel geweest bij het verwerven van roem.⁷ Volgens Braudy is de geschiedenis van roem dan ook grotendeels de veranderende manier waarop individuen zichzelf onder de aandacht hebben geprobeerd te brengen.⁸ Ook is het verlangen naar roem volgens hem niet speciaal iets van onze tijd. Hoewel de politieke, sociale en culturele factoren die dit verlangen beïnvloeden door de tijd heen veranderen, hebben samenlevingen altijd al mensen voortgebracht die er naar streefden in de publieke belangstelling te staan. De beschikbare middelen om een beeld van iemand over te brengen worden hier voor ingezet en versterken dit verlangen tegelijkertijd.⁹ Zo is er tussen beroemdheden uit het heden en het verleden meer continuïteit dan in eerste instantie blijkt wanneer het onze hedendaagse roemcultuur als een nieuw fenomeen in de wereldgeschiedenis wordt beschreven. Toch zijn er op dit gebied ook enkele significante verschillen tussen beide periodes aan te wijzen die ervoor zorgen dat er wel degelijk over

³ Kristine Harmon, 'Bibliographic review - celebrity culture', *The hedgehog review* (1) (2005) 99.

⁴ Jessica Evans, 'Celebrity, media and history', in Jessica Evans en David Hesmondhalgh (red.), *Understanding media, inside celebrity* (New York 2005) 50.

⁵ Daniel Boorstin, *Het imago of: Wat is er met de Amerikaanse droom gebeurd?* (Den Haag 1969) 69.

⁶ Ibidem, 92-93.

⁷ Leo Braudy, *The Frenzy of Renown. Fame and Its History* (1e dr. 1986; New York 1997) 3-8;

Jessica Evans, 'Celebrity, media and history', in Jessica Evans en David Hesmondhalgh (red.), *Understanding media, inside celebrity* (New York 2005) 20-21.

⁸ Leo Braudy, *The Frenzy of Renown. Fame and Its History* (1e dr. 1986; New York 1997) 3-5.

⁹ Jessica Evans, 'Celebrity, media and history', in Jessica Evans en David Hesmondhalgh (red.), *Understanding media, inside celebrity* (New York 2005) 20-21.

een nieuw fenomeen gesproken kan worden. Ten eerste bestond in het pre-industriële tijdperk een strikte en erfelijke sociale hiërarchie waaruit maar zeer moeilijk was los te breken. Hoewel ook gewone mensen in sommige gevallen eeuwige roem wisten te verwerven was dit doorgaans voorbehouden aan mensen van stand. Niet alleen omdat zij als top van de sociale hiërarchie bijvoorbeeld de officieren voor het leger leverden en de leiding bij andere grote gebeurtenissen op zich namen, maar ook doordat de verspreiding van beelden en geschriften veel minder vrij was dan vandaag de dag het geval is. De mogelijkheid jezelf in het publieke domein te presenteren was voornamelijk voorbehouden aan monarchen en andere invloedrijke leiders, die hiervan gebruik maakten om hun machtspositie te bestendigen. Daarom was roem in het pre-industriële tijdperk doorgaans ook erfelijk.¹⁰ De eerste stap richting een democratischer vorm van beroemdheid werd gezet met de uitvinding van de drukpers, die het mogelijk maakte geschriften en afbeeldingen op grote schaal te vervaardigen en verspreiden. In de 17e eeuw leidde dit in verschillende Europese landen - waaronder Nederland - tot de opkomst van nieuwsbladen. Hierop volgde in het Westen de opkomst van de roddelpers aan het eind van de achttiende eeuw. Belangrijker waren echter de sociale, economische en politieke ontwikkelingen die samengevat kunnen worden met de term modernisatie.¹¹ Met name de Industriële Revolutie die vanuit Engeland in het begin van de negentiende eeuw naar het continent oversloeg speelde hierbij een belangrijke rol. De nieuwe geïndustrialiseerde samenleving bracht verstedelijking met zich mee en zorgde zo voor een nieuwe manier van leven. Er kwam een middenklasse op die zich afzette tegen de aristocratie en monarchen en via de nieuwe media internationaal ideeën uitwisselde. Binnen de opgekomen publieke sfeer ontstond ook een modern type biograaf die de taak op zich nam onafhankelijk te schrijven over publieke figuren.¹² In de grote anonieme steden vervaagde de strikte hiërarchische sociale verhoudingen die de vroegmoderne periode had gekenmerkt steeds meer en ook mensen zonder een invloedrijke achtergrond konden zich in de publieke sfeer laten gelden. Met de industrialisatie en het toenemende kiesrecht van het volk werden nieuwe elementen van de samenleving zo publiekelijk zichtbaar.¹³ Al vanaf het begin van de negentiende eeuw konden mensen zonder iets wezenlijks te presteren toch publiciteit verwerven door middel van zelfpromotie en een goede manier van presenteren. Hoewel geld en afkomst nog steeds handig waren, werden deze factoren steeds minder belangrijk in het verwerven van een positie in de publieke ruimte.¹⁴ Volgens Braudy heeft het tegenwoordige verlangen naar roem zijn wortels dan ook in deze

begin negentiende-eeuwse ontwikkeling. Nu de rol en positie van mensen niet langer vaststond door de tradities en beperkingen van de samenleving en religie moesten er nieuwe maatstaven van prestaties gedefinieerd worden. Daardoor werden roem en succes veel belangrijker dan ze ooit waren geweest. Het bood individuen de mogelijkheid om zich te bevrijden uit de nieuwe complexe anonieme samenleving die de Industriële Revolutie had geschapen en kon op deze manier de spanningen die deze nieuwe samenlevingsvorm met zich meebracht wegnemen.¹⁵ De onzekerheid over persoonlijke identiteit wakkerde zo een drang naar roem aan. Beroemd zijn werd hierdoor steeds meer een doel op zich in plaats van een erkenning voor geleverde prestaties. Op deze manier is de geschiedenis van roem naast de veranderende manier waarop mensen zichzelf onder de aandacht hebben geprobeerd te brengen, ook de geschiedenis van de veranderende opvatting van prestaties. Hoewel het verlangen naar roem eerder ook al bestond, groeit het aantal mensen dat zich richt op het verwerven hiervan naarmate een samenleving groter, meer heterogeen en democratischer wordt.¹⁶

De keerzijde van de grotere bewegingsvrijheid die de stedelijke

Hoewel geld en afkomst nog steeds handig waren, werden deze factoren steeds minder belangrijk in het verwerven van een positie in de publieke ruimte.

samenleving te bieden had was echter dat de sociale verbondenheid die de kleine leefgemeenschappen uit de dorpen kenmerkte verdween. In de grote anonieme steden waar de mensen elkaar niet persoonlijk kenden was het vaak niet direct duidelijk wie wel of niet te vertrouwen was. Hierdoor werd het van belang een goede reputatie te vestigen in de opgekomen publieke sfeer. Met name voor zakenlieden werd het steeds belangrijker een goede moraal uit te dragen om een imago van een vertrouwenswaardige persoon te creëren om zo meer te bereiken op handelsgebied.¹⁷ Naast maatschappelijke ontwikkelingen speelde hier ook mee dat het accent in de beeldvorming van mensen onder invloed van de Verlichting verschoof van het goddelijke naar het menselijke aspect. De grote namen uit het verleden verloren aan verhevenheid en daarmee ook, net als de mannen van stand uit deze tijd, hun functie als rolmodel. Hiervoor in de plaats kwamen burgerlijke waarden die onder andere door middel van biografieën van 'mannen van karakter' werden verspreid. Een 'man van karakter' zijn was een nieuw vereiste

¹⁰ Jessica Evans, 'Celebrity, media and history', in Jessica Evans en David Hesmondhalgh (red.), *Understanding media, inside celebrity* (New York 2005) 22-23.

¹¹ Charles L. Ponce de Leon, *Self exposure, human-interest journalism and the emergence of celebrity in America, 1890 - 1940* (Chapel Hill and Londen 2002) 13.

¹² Ibidem, 16-26.

¹³ Jessica Evans, 'Celebrity, media and history', in Jessica Evans en David Hesmondhalgh (red.), *Understanding media, inside celebrity* (New York 2005) 22-23.

¹⁴ Charles L. Ponce de Leon, *Self exposure, human-interest journalism and the emergence of celebrity in America, 1890 - 1940* (Chapel Hill and Londen 2002) 17-21.

¹⁵ Leo Braudy, *The Frenzy of Renown. Fame and Its History* (1e dr. 1986; New York 1997) 7-8.

¹⁶ Leo Braudy, *The Frenzy of Renown. Fame and Its History* (1e dr. 1986; New York 1997) 5-10.

¹⁷ Charles L. Ponce de Leon, *Self exposure, human-interest journalism and the emergence of celebrity in America, 1890 - 1940* (Chapel Hill and Londen 2002) 24-30.

voor publieke figuren. In het begin waren vooral intellectuelen in staat een dergelijke reputatie te vestigen, maar vanaf het tweede kwart van de negentiende eeuw lukte dit ook de gewone man steeds beter.¹⁸ Het geloof in deze reputaties begon vanaf halverwege de negentiende eeuw echter barsten te vertonen. Door de ondermijnende werking van economische en sociale conflicten werd het steeds moeilijker een goede publieke reputatie op te bouwen. Daarnaast hield de massapers het in toenemend mate geletterde publiek op de hoogte van de slechte kanten en misstappen van de elite. Hoewel de pers in Europa halverwege de negentiende eeuw nog minder vrij was dan bijvoorbeeld in de Verenigde Staten kwamen ook hier onafhankelijke verslaggevers op die er naar streefden de waarheid over publieke personen aan het licht te brengen. Terwijl eerder het geloof in 'grote' mannen al ten onder was gegaan werd nu ook het bestaan van 'goede' mannen onzeker. Het gebrek aan authenticiteit dat men in de publieke sfeer ervoer zorgde ervoor dat er een sterk verlangen naar deze 'authentieke mensen' ontstond. De scheiding tussen de publieke en de privésfeer was toen al sterk gevestigd en de gedachte heerste dat men voor een authentiek beeld van de mens in de privésfeer moest zijn. Het ideaal van een 'man van karakter' ging vanaf het einde van de negentiende eeuw over in dat van een unieke persoonlijkheid. Passies, emoties en zelfexpressie werden steeds meer gewaardeerd in publieke personen, en dus gingen verslaggevers zich hier steeds sterker op richten. Hierdoor konden beroemdheden op basis van hun privéleven ontstaan.¹⁹ Bovenop deze maatschappelijke en culturele ontwikkelingen kwamen de mediatechnologische ontwikkelingen die in de loop van de negentiende eeuw culmineerden in wat de Amerikaanse cultuurhistoricus Daniel Boorstin de 'grafische revolutie' noemt. Hiermee duidt hij het vermogen aan van mensen om met behulp van steeds geavanceerdere mediatechnologieën levendige en nauwkeurigere voorstellingen te maken, te bewaren, over te brengen en te verspreiden.²⁰ Door de komst van de telegraaf werd de verspreiding van nieuws bevrijd van de eerdere fysieke belemmeringen. In combinatie met de opkomst van fotografie en betere drukpersen in de laatste helft van de negentiende eeuw kon informatie levendiger en met steeds grotere snelheid naar een almaar groeiend publiek worden gestuurd. Hiermee begon een gestage groei van zowel de vraag als het aanbod van nieuws, wat aanleiding gaf tot een verschijnsel dat Boorstin beschrijft als 'pseudo-gebeurtenissen'. Dit zijn gebeurtenissen die door de media bewust in elkaar zijn gezet voor verslaggeving en al nieuws zijn voordat ze



Figuur 2: Foto van Audrey Hepburn (Angus McBean, 1950) Bron: <http://www.theguardian.com/film/2006/jun/30/photography>

daadwerkelijk hebben plaatsgevonden.²¹ Het vermogen van de media om mensen constant van nieuws te voorzien zorgde ervoor dat de hoeveelheid spontane gebeurtenissen die de wereld te bieden had niet langer voldoende was om in de vraag naar nieuws te voorzien. Elke editie van de krant diende gevuld te zijn met aantrekkelijk nieuws voor zijn lezers, waardoor het nodig werd nieuws te doseren door aspecten van een verhaal in verschillende edities te onthullen of voorspellingen over de afloop te doen. Langzaam maar zeker veranderde journalisten hierdoor van de verslaggevers van nieuws tot de makers van nieuws. Met het groeiende economische belang van nieuwsbladen en later ook de omroepen om constant nieuws te kunnen bieden werden pseudo-gebeurtenissen steeds dringender nodig. Journalisten konden onder andere nieuws creëren door op basis van reeds bekende feiten iets ter overweging te geven, interviews of 'human interest' uit alledaagse gebeurtenissen te destilleren.²² Publieke personen probeerden goede relaties te onderhouden met de onafhankelijke pers, lieten zich interviewen en probeerden zich zo goed mogelijk voor te doen.²³

¹⁸ Charles L. Ponce de Leon, *Self exposure, human-interest journalism and the emergence of celebrity in America, 1890 – 1940* (Chapel Hill and Londen 2002) 21-24.

¹⁹ Idem, 26-39.

²⁰ Daniel Boorstin, *Het imago of: Wat is er met de Amerikaanse droom gebeurd?* (Den Haag 1969) 25-29.

²¹ Ibidem, 22-25.

²² Daniel Boorstin, *Het imago of: Wat is er met de Amerikaanse droom gebeurd?* (Den Haag 1969) 19-29.

²³ Gézim Alpin, 'Media and Celebrity Culture, subjectivist, structuralist and poststructuralist approaches to mother Teresa's celebrity status', *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies* vol. 20, No. 4 (2006) 541.

De vraag naar 'human interest' die de opkomst van de pseudo-gebeurtenissen met zich meebracht, ziet historicus en amerikanist Charles L. Ponce de Leon als erg bepalend, of zelfs noodzakelijk, voor het creëren van hedendaagse beroemdheden.²⁴ Naast verslag te doen van beroemdheden begon de massapers vanaf de late negentiende eeuw ook beroemdheden te creëren. De ontwikkelingen in de mediatechnologieën in deze tijd maakten het, als eerste in Verenigde Staten, mogelijk van beroemdheden een massafenomeen te maken.²⁵ Beroemdheid werd zo steeds meer een droom die iedereen van kon streven. Geleidelijk aan betekende het weinig meer om in de publieke belangstelling te staan.²⁶ De media waarvan gebruik werd gemaakt bleven zich in de loop van de twintigste eeuw ontwikkelen. Onder andere de verspreiding van de radio en film in de vroege twintigste eeuw, en later de televisie en het internet maakten een steeds levendiger beeldvorming mogelijk. Elke nieuwe manier om beelden sneller en meer gedetailleerd naar een groot publiek te sturen veranderde de notie van beroemdheid en grootheid significant.²⁷ In deze periode van de laat-negentiende en de eerste decennia van de twintigste eeuw hebben enkele sleutelementen van de roemcultuur zoals wij deze vandaag de dag nog kennen een plek in onze samenleving verworven. Het idee van een beroemdheid werd opnieuw gedefinieerd en er werd een specifiek soort ster *persona* uitgevonden, een kenmerkend imago opgebouwd uit de som van alle door de media doorgegeven beelden. In toenemende mate werd dit gedomineerd door het privéleven van beroemdheden.²⁸ Volgens Ponce de Leon werden beroemdheden vanaf het begin van de twintigste eeuw neergezet op een menselijke manier zoals dat vandaag de dag nog steeds gebeurt.²⁹ De populaire pers besteedde steeds meer aandacht aan verslaggeving over beroemdheden, en de waarden van de vermaakindustrie werden steeds toonaangevender in de dagbladjournalistiek.³⁰ Steeds vaker verschenen er verhalen over het leven van beroemdheden in de populaire media die niets met hun professionele rol van doen hadden.³¹ Niet alleen heeft de grafische revolutie volgens Boorstin onze verwachtingen van de wereld veranderd, maar ook onze verwachtingen van mensen. Mensen begonnen, als eerste in Verenigde Staten, de processen waarmee beroemdheden gemaakt kunnen worden te ontdekken en, net zoals de grafische revolutie zorgde voor de opkomst van kunstmatig gecreëerde gebeurtenissen, bracht het ook kunstmatige roem voort. Net als dat we ons gewillig laten verleiden door pseudo-



Figuur 3: Roddelbladen. Bron: www.visionair.nl

gebeurtenissen gaan we ook maar al te graag op in deze nieuwe synthetische versie van roem. We geloven niet graag dat het object van onze bewondering niets meer is dan een door mediatechnologieën gefabriceerd product, dus kennen we aan deze nieuwe vorm van beroemdheden nog altijd een element van grootsheid toe. Onze verwachtingen van zowel de wereld als de mensen hebben ervoor gezorgd dat er steeds meer behoefte is aan beroemdheden. Ze zijn het antwoord op onze hoge verwachtingen en net als pseudo-gebeurtenissen willen we er steeds meer en ze tegelijkertijd toch dezelfde grootheid toekennen als de door god geschapen beroemdheden van vóór de grafische revolutie. Volgens Boorstin is de beroemdheid de menselijke vorm van de pseudo-gebeurtenis. Hij is opgezet met het doel aan onze verwachtingen van grootheid te voldoen en net zoals bij pseudo-gebeurtenissen het geval is wordt hij niet aan ons opgedrongen, maar vragen wij er zelf om.³² Door steeds meer van de wereld te verwachten eisen we volgens Boorstin in onze illusies te worden voorzien en zijn we teleurgesteld als we deze niet krijgen.³³ Tegelijkertijd vertelt de dagelijkse ervaring tegenwoordig dat beroemd zijn voor iedereen is weggelegd en we het alleen maar op hoeven te eisen. De media schotelen mensen zo de droom voor om boven de massa uit te stijgen en om het object van aandacht te zijn in plaats van het bewonderende subject.³⁴ Zo bewaken de media de toegang tot het belangrijkste bezit dat in onze samenleving verworven kan worden, namelijk roem. In tegenstelling tot het pre-industriële tijdperk waarin geld en macht vaak een vereiste waren voor het verwerven van roem, worden geld en macht in onze tijd

²⁴ Charles L. Ponce de Leon, *Self exposure, human-interest journalism and the emergence of celebrity in America, 1890 – 1940* (London London 2002) 5-6.

²⁵ Jessica Evans, 'Celebrity, media and history', in Jessica Evans en David Hesmondhalgh (red.), *Understanding media, inside celebrity* (New York 2005) 24.

²⁶ Leo Braudy, *The Frenzy of Renown. Fame and Its History* (1e dr. 1986; New York 1997) 5-8.

²⁷ Güzim Alpay, 'Media and Celebrity Culture, subjectivist, structuralist and poststructuralist approaches to mother Teresa's celebrity status', *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies* vol. 20, No. 4 (2006) 541.

²⁸ Jessica Evans, 'Celebrity, media and history', in Jessica Evans en David Hesmondhalgh (red.), *Understanding media, inside celebrity* (New York 2005) 19-24.

²⁹ Charles L. Ponce de Leon, *Self exposure, human-interest journalism and the emergence of celebrity in America, 1890 – 1940* (Chapel Hill and London 2002) 6-7.

³⁰ Jessica Evans, 'Celebrity, media and history', in Jessica Evans en David Hesmondhalgh (red.), *Understanding media, inside celebrity* (New York 2005) 24.

³¹ *Idem*, 36.

³³ Daniel Boorstin, *Het imago of: Wat is er met de Amerikaanse droom gebeurd?* (Den Haag 1969) 21.

³⁴ Leo Braudy, *The Frenzy of Renown. Fame and Its History* (1e dr. 1986; New York 1997) 6.

vaker door roem gegeneerd.³⁵ Terwijl beroemdheid bijna als een recht wordt gezien dat door iedereen kan worden opgeëist, zijn onze verlangens en verwachtingen tegenover hen die al beroemd zijn meer ambigue geworden. Ze zijn een object van bewondering en zondebok tegelijk.³⁶ We hangen onze hoop en verwachtingen over ons eigen leven aan ze op en gebruiken ze als zondebok voor onze eigen mislukkingen.³⁷ Omdat beroemdheden tot een relatief kleine groep behoren die door velen wordt gekend is bemiddeling van de media een noodzakelijke vereiste. Beroemdheid is alleen maar beschikbaar door de circulatie van beelden en teksten die het imago van een persoon creëren en in stand houden.³⁸ De manier waarop mensen in onze tijd uitblinken is daardoor sterk veranderd. Een beroemdheid is in onze tijd iemand die bekend is vanwege zijn bekendheid. Hij wordt door de media geschapen en staat bekend om zijn imago.³⁹ In ons tijdperk van massamedia is charisma volgens Pels televisie-charisma geworden. Door een continue stroom beelden van mensen via de media naar het publiek te sturen, ontstaat een zogenaamde intimiteit-op-afstand. Terwijl ze enerzijds dichtbij ons lijken te staan, wordt er door de televisie of computer tegelijkertijd een afstand bewaard. Hierdoor hebben de massamedia hun eigen soort 'grote' namen geschapen.⁴⁰ Verschillende Amerikaanse auteurs wijzen er op dat bekende publieke personen in onze tijd zo sterk van aard zijn veranderd dat beroemdheden niet langer de juiste term is maar *celebrities*. Een celebrity kan men worden op basis van niets anders dan het verwerven van publiciteit.⁴¹ Ze zijn het product van onze kapitalistische samenleving en worden net als consumptiegoederen door de media aan de lopende band gefabriceerd.⁴² De zich in snel tempo ontwikkelende technologieën en media van de tweede helft van de twintigste eeuw hebben in vrij korte tijd zelfs aanleiding gegeven tot een allesomvattende celebrity-cultuur.⁴³ In toenemende mate zijn celebrities ook in domeinen als het bedrijfsleven, de wetenschap, de sportwereld en de politiek een middel geworden tot culturele betekenisgeving en communicatie.⁴⁴ Daarnaast helpen ze veel mensen de wereld begrijpelijker te maken doordat ze een middel zijn tot culturele betekenisgeving en ingewikkelde maatschappelijke en sociale kwesties helpen te simplificeren door hier een menselijke dimensie aan te geven.⁴⁵ Zo

zijn in de loop van de twintigste eeuw langzaam maar zeker ook vrijwel alle andere maatschappelijke domeinen beïnvloedt door onze obsessie met roem. De logica omtrent het handelen en denken die voorheen aan beroemdheden en de vermaakindustrie verbonden was, heeft langzaam maar zeker een dominante plaats verworven in vrijwel alle belangrijke maatschappelijke sferen.⁴⁶

Conclusie

Het ontstaan van onze huidige roemcultuur is een interactie tussen sociale, maatschappelijke, culturele en economische factoren aan de ene kant, en de ontwikkeling van mediatechnologieën aan de andere kant. Zoals bij veel ontwikkelingen het geval is, zijn ook bij de geschiedenis van roem de historische veranderingen meer gedeeltelijk dan totaal, en vermengen bestaande elementen zich met nieuwe ontwikkelingen. Zo zijn beroemdheden en het verlangen naar roem van alle tijden. Ook is voor het verwerven van roem altijd al media nodig geweest. Door de strikte en erfelijke sociale hiërarchie van vroeger en het feit dat de verspreiding van beelden en geschriften veel minder vrij was, was roem toen logischerwijs maar aan een kleine elite voorbehouden. De grote omslag kwam ongeveer twee eeuwen geleden met de opkomst van een middenklasse en grote anonieme steden. In de complexe anonieme samenleving die de Industriële Revolutie met zich meebracht was de rol en positie van mensen veel minder strak vastgesteld dan voorheen. De grotere onzekerheid over persoonlijke identiteit wakkerde een drang naar roem aan. De opkomst van nieuwe mediatechnologieën die beelden en teksten sneller, levendiger en in grotere getale over kunnen brengen zorgde er tegelijkertijd voor dat beroemdheden sneller kunnen ontstaan. Dit zorgde tevens voor een stijging in de vraag naar nieuws, waardoor journalisten steeds meer veranderde van verslaggevers van nieuws naar de makers van nieuws en ook beroemdheden. Mediatechnologieën die rond het begin van de twintigste eeuw opkwamen maakten het mogelijk van beroemdheden een massafenomeen te maken. De afgelopen eeuwen is steeds meer belang gehecht aan beroemd zijn en zijn de denkbeelden hierover veranderd. Eisen aan beroemdheden zijn in de loop van de afgelopen eeuwen afgenomen tot het punt dat hier geen

³⁵ Daniel Boorstin, *Het imago of: Wat is er met de Amerikaanse droom gebeurd?* (Den Haag 1969) 84-91.

³⁶ Leo Braudy, *The Frenzy of Renown. Fame and Its History* (1e dr. 1986; New York 1997) 7-9.

³⁷ Idem, 9.

³⁸ Jessica Evans, 'Celebrity, media and history', in Jessica Evans en David Hesmondhalgh (red.), *Understanding media, inside celebrity* (New York 2005) 19.

³⁹ Daniel Boorstin, *Het imago of: Wat is er met de Amerikaanse droom gebeurd?* (Den Haag 1969) 84-91.

⁴⁰ Dick Pels, 'De democratisering van het charisma', *De Groene Amsterdammer*, 7 januari 2005.

⁴¹ Charles L. Ponce de Leon, *Self exposure, human-interest journalism and the emergence of celebrity in America, 1890 - 1940* (Londen 2002) 13.; Gëzim Alpion, 'Media and Celebrity Culture, subjectivist, structuralist and poststructuralist approaches to mother Teresa's celebrity status', *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies* vol. 20, No. 4 (2006) 541.

⁴² Gëzim Alpion, 'Media and Celebrity Culture, subjectivist, structuralist and poststructuralist approaches to mother Teresa's celebrity status', *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies* vol. 20, No. 4 (2006) 541.

⁴³ Kristine Harmon, 'Bibliographic review - celebrity culture', *The hedgehog review* (1) (2005) 98.

⁴⁴ Dick Pels en Henk te Velde, 'Politieke stijl in perspectief', in Dick Pels en Henk te Velde (red.), *Politieke stijl, over presentatie en optreden in de politiek* (Amsterdam 2000) 4-5.

⁴⁵ Jessica Evans, 'Celebrity, media and history', in Jessica Evans en David Hesmondhalgh (red.), *Understanding media, inside celebrity* (New York 2005) 6.

⁴⁶ Dick Pels, 'Iedereen beroemd', *De Volkskrant*, 8 maart 2003.

enkele prestatie voor nodig is behalve het verwerven van publiciteit. Het is natuurlijk te kort door de bocht om te zeggen dat dit voor alle beroemdheden uit de moderne tijd geldt. Ook in onze tijd zijn er genoeg voorbeelden van mensen die beroemd zijn geworden door de buitengewone prestaties die zij hebben geleverd, het voortouw namen in belangrijke bewegingen of een bijzonder intellectueel vermogen hebben getoond.

Eisen aan beroemdheden zijn in de loop van de afgelopen eeuwen afgenomen tot het punt dat hier geen enkele prestatie voor nodig is behalve het verwerven van publiciteit.

Niettemin verschillen beroemdheden uit onze tijd in het algemeen wezenlijk van aard met hun voorgangers van eeuwen geleden. Terwijl je vroeger beroemd werd omdat je belangrijk was, wordt je nu belangrijk wanneer je beroemd bent. En terwijl voor roem vroeger doorgaans altijd geld en macht nodig was, is het tegenwoordig vaak zo dat roem geld en macht oplevert. Ook zijn onze gevoelens tegenover beroemdheden meer ambigue geworden. Terwijl we ook die beroemdheden die in onze tijd door de entertainmentindustrie voortgebracht worden nog steeds een element van grootsheid toekennen, genieten mensen er tegelijkertijd van ze onderuit te zien gaan en ze door het slijk te halen. Maar naast het feit dat onze houding tegenover beroemdheden en de aard van beroemdheden wezenlijk van aard is veranderd, is de logica die voorheen voorbehouden was aan de entertainmentindustrie ook overgeslagen naar andere domeinen als bijvoorbeeld de politiek, sport en wetenschap. Dat de logica van de vermaakindustrie nu ook toegepast wordt op mensen wiens kernactiviteiten niet in de vermaakindustrie liggen kan als een positieve of negatieve ontwikkeling worden gezien. Maar los van het waardeoordeel dat mensen hierover vellen blijft het een feit dat iedereen die in onze maatschappij een publieke rol vervult tegenwoordig ook beoordeeld wordt op criteria die ooit verbonden waren aan de entertainmentindustrie, zoals hun mediaperformance en privéleven.

Literatuur

Gëzim Alpion, 'Media and Celebrity Culture, subjectivist, structuralist and poststructuralist approaches to mother Teresa's celebrity status', *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies* vol. 20, No. 4 (2006) 541–557.

Boorstin, Daniel, *Het imago of: Wat is er met de Amerikaanse droom gebeurd?* (Den Haag 1969).

Braudy, Leo, *The Frenzy of Renown. Fame and Its History* (1e dr. 1986; New York 1997) 3-29.

Evans, Jessica, 'Celebrity, media and history', in Jessica Evans en

David Hesmondhalgh (eds.), *Understanding media, inside celebrity* (New York 2005) 1-57.

Kristine Harmon, 'Bibliographic review - celebrity culture', *The hedgehog review* (1) (2005) 98-106.

Pels, Dick en Henk te Velde, 'Politieke stijl in perspectief', in Dick Pels en Henk te Velde (eds.), *Politieke stijl, over presentatie en optreden in de politiek* (Amsterdam 2000) 1-13.

Ponce de Leon, Charles L., *Self exposure, human-interest journalism and the emergence of celebrity in America, 1890 – 1940* (Chapel Hill and London 2002).

Kranten

Pels, Dick, 'De democratisering van het charisma', *De Groene Amsterdammer*, 7 januari 2005.

Pels, Dick, 'Iedereen beroemd', *De Volkskrant*, 8 maart 2003.

Personalia

Ymko Braaksma

Ymko Braaksma studeert momenteel geschiedenis en wijsbegeerte van de geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen (RUG). Dit artikel is een verkorte en bewerkte versie van zijn bachelorscriptie geschiedenis. Hij is met name (maar niet alleen) geïnteresseerd in de relatie tussen verleden en heden, het praktische nut van de geschiedschrijving en alle filosofische, ethische en methodologische problematiek die daarbij komt kijken.

Milou Drost

Milou Drost is derdejaars geschiedenisstudente aan de Universiteit van Leiden en haar interesse ligt met name bij politieke geschiedenis van de vroegmoderne en contemporaine tijd. In haar keuzepakket studeert zij Russisch. Graag wil zij zich specialiseren in Russische Geschiedenis. Zij wil graag de (Research) Master Political Culture and National Identities vanaf volgend jaar volgen.

Liesbeth Rosen Jacobson

Liesbeth Rosen Jacobson studeerde tussen 2007 en 2012 sociale geschiedenis (Bachelor en Research Master) aan de Universiteit Leiden. Eind augustus 2012 studeerde zij *cum laude* af op een scriptie over de Parsis, een voormalige koloniale elite uit India. Dit artikel is een ingekorte bewerking van die scriptie. Momenteel is Liesbeth bezig met een promotie aan de Universiteit Leiden dat in het verlengde van haar scriptie ligt. Het onderwerp is de positie van Euraziaten (mensen van gemengde afkomst) in drie Aziatische koloniën (Nederlands-Indië, Brits-Indië en Indochina) na dekolonisatie in vergelijkend perspectief.

Seran de Leede

Seran de Leede (MA) is momenteel als gastmedewerker verbonden aan het Centrum voor Terrorisme en Contraterrorisme, Campus Den Haag, Universiteit Leiden. Zij heeft zojuist een onderzoek afgerond naar de positie van vrouwen ten opzichte van de Taliban in Afghanistan en houdt zich verder bezig met onderzoek naar de rol van vrouwen in terrorisme en extremisme, zowel vanuit historisch als hedendaags perspectief.

Frank van der Pol

Frank van de Pol heeft in 2010 de bachelor Geschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam afgerond, waarna hij door is gestroomd naar de master Media en Journalistiek (behaald in 2012). Tevens heeft hij aan de Erasmus Universiteit de bachelor Wijsbegeerte van een Wetenschapsgebied behaald en heeft hij succesvol geparticipeerd in het Erasmus Honours Programme. Het huidige artikel is gebaseerd op het theoretisch kader van zijn in 2010 geschreven scriptie voor de bachelor Geschiedenis binnen de gekozen richting Media & Communicatie, ter voorbereiding op de master Media en Journalistiek.